

ธรรมยุติกนิกาย : การศึกษาความสัมพันธ์ กับสมณวงศ์ของลังกาผ่านพุทธศิลป์*

(The Study of the Relationship
between the Dhammayutika and
the Theravada Buddhism in
Ceylon through Buddhist Art)

พิชญา สุ่มจินดา**

(Pitchaya Soomjinda)

---

* ปรับปรุง และเพิ่มเติมแนวคิดบางประการจากรายงานวิชาประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณ (ป.๖๐๔) ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา ๒๕๔๔ : ผู้เขียนขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์อดิศร ทมวกพิมาย อาจารย์ประจำวิชา คุณวารุณี โอสถารมย์ นักวิจัยประจำสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ช่วยกรุณาตรวจแก้ไขรวมทั้งให้คำแนะนำอันมีประโยชน์ และรองศาสตราจารย์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำหรับภาพประกอบ.

** อาจารย์ประจำภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาแนวพระราชดำริในการสถาปนา
 ธรรมเนียมปฏิบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
 ครั้งทรงผนวชในราชฉายาว่า พระวชิรญาณมหาเถระ ด้วยการถอย
 กลับไปดูอดีต เพื่อสำรวจความสัมพันธ์กับภายนอกระหว่างสมณ-
 วงศ์ของนิกายเถรวาทอีกครั้ง โดยเน้นหนักไปที่การใช้หลักฐานทาง
 ประวัติศาสตร์ศิลปะ คือ งานพุทธศิลป์ อันได้แก่ พระพุทธรูปและ
 สถูป ที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของพุทธศิลป์ของธรรมเนียมปฏิบัติ
 เป็นประเด็นสำคัญของการศึกษา ซึ่งจากการศึกษาพบว่า การที่
 พระวชิรญาณมหาเถระทรงปรับปรุงพุทธลักษณะของพระพุทธรูป
 แบบธรรมเนียมปฏิบัติไม่ให้มีพระเกตุมาลาแบบเดียวกับพระพุทธรูป
 ของลังกา รวมทั้งการสร้างสถูปของธรรมเนียมปฏิบัติให้เป็นสถูปทรง
 ลังกานั้น สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของพระวชิรญาณมหา
 เถระที่ทรงสถาปนาธรรมเนียมปฏิบัติให้มีแนวทางใกล้เคียงที่สุดกับ
 สมณวงศ์ของลังกา ในฐานะที่เชื่อกันในหมู่ประเทศที่นับถือนิกาย
 เถรวาทว่า ศาสนวงศ์ของลังกาเป็นต้นรากของสมณวงศ์นิกาย
 เถรวาททั้งปวง

ABSTRACT

This article studies King Mongkut's thoughts in establishing the Dhammayutika section during his monkhood with the pastoral name of Phra Vajirayan Mahathaera by examining the relationship between the Dhammayutika and Theravada Buddhism in Ceylon through Buddha images and stupas. The study shows that, based on the beliefs common to Theravada countries that Buddhism in Ceylon is the origin of all Theravada sects, Phra Vajirayan Mahathaera tried to put Dhammayutika as closed to Theravada as possible. This was illustrated in Buddha images and stupas of the Dhammayutika style which are similar to those of the Ceylonese style. For example, Buddha images of the Dhammayutika and Ceylonese styles have no halo.

ความนำ

ธรรมยุติกนิกายเป็นความเคลื่อนไหวทางศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีความพิเศษเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสถาปนานิกายนี้ขึ้นเมื่อครั้งทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพระราชฉายาว่า พระวชิรญาณมหาเถระ “ธรรมยุติกนิกาย” อันมีความหมายถึง ผู้ประกอบด้วยธรรม ชอบด้วยธรรมหรือปฏิบัติตามธรรมของพระพุทธองค์ มีจุดมุ่งหมายที่จะดำรงพุทธศาสนวงศ์ให้บริสุทธิ์เหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองดีคราวที่ยังไม่เสียกรุงศรีอยุธยา และดำเนินตามรอยพระพุทธรวณะขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยบุคลิกภาพขององค์ผู้ทรงสถาปนานิกายนี้ที่ทรงพร้อมจะนำความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบใหม่มาเสนอต่อสังคมไทยตลอดมา และด้วยอิทธิพลจากอารยธรรมตะวันตกจึงทำให้มีผู้มองว่า ธรรมยุติกนิกาย คือ ความเปลี่ยนแปลงที่ได้รับผลกระทบจากภายนอก เข้ามากำหนดรูปแบบของแนวคิดทางศาสนา ซึ่งยังสะท้อนออกมาให้เห็นอย่าง เป็นรูปธรรมในงานพุทธศิลป์ด้วย ในขณะที่เดียวกันก็มีความคิดอีกกระแสหนึ่ง ที่มองว่า ธรรมยุติกนิกายเป็นความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่มีพัฒนาการขึ้นในประเทศไทยอย่างช้า ๆ มิใช่การแตกหักของจารีตใหม่ของตะวันตกกับจารีตเก่าของไทย และได้สะท้อนความเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลกระทบจากความเคลื่อนไหวนี้ในงานพุทธศิลป์เช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีความเห็นว่าสิ่งที่ถูกละเลยและลืมนำมาตลอดมาในการศึกษาเกี่ยวกับธรรมยุติกนิกาย คือ บริบทความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาที่มีมาอย่างยาวนานในดินแดนประเทศไทยที่ได้มีการติดต่อแลกเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างดินแดนต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา และมักเป็นตัวแปรสำคัญในการก่อให้เกิดแนวความคิดกระแสใหม่ ๆ อันส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในประเทศไทยอยู่เสมอ บทบาทของพุทธศาสนาจากภายนอกจึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจละเลยได้ในการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน ซึ่งหากเราสามารถทำความเข้าใจความสัมพันธ์เหล่านี้ได้แล้ว ก็อาจทำให้เราเข้าใจความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่เกิดขึ้นในประเทศในทุกยุคทุกสมัยได้ดีขึ้น อันจะ

ทำให้เราเข้าใจถึงความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่เรียกว่า “ธรรมยุติกนิกาย” ได้กระจ่างขึ้นด้วย

บทความชิ้นนี้จึงเน้นไปที่อิทธิพลของพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากภายนอกที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดของการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย อันเป็นอิทธิพลที่มีมายาวนาน ผังรากลึกลงในความคิดของพุทธศาสนานิกายเถรวาทในประเทศไทย โดยสะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดจากการสืบสานของจารีตทางศาสนาและยังสะท้อนออกมาให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมในผลงานการสร้างสรรค์ด้านพุทธศิลป์ นอกจากนี้ผู้เขียนจะได้แสดงให้เห็นมุมมองใหม่ของการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสมณวงศ์เถรวาทจากภายนอกที่ส่งอิทธิพลต่อแนวความคิดในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายแล้ว ยังจะได้แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดดังกล่าวที่สะท้อนออกมาในรูปของผลงานการสร้างสรรค์ทางพุทธศิลป์ด้วย เพื่อให้ภาพรวมของการศึกษามีความชัดเจนยิ่งขึ้น มุมมองใหม่นี้จึงน่าจะสอดคล้องกับจารีตทางพุทธศาสนาที่มีมาอย่างยาวในสังคมไทย โดยผ่านการศึกษาจากหลักฐานทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและพุทธศิลป์อันอาจนำไปสู่ความเข้าใจของกำเนิดแห่ง “ธรรมยุติกนิกาย” ในอีกแง่มุมหนึ่งได้ดียิ่งขึ้น

ธรรมยุติกนิกายจากหลากหลายแง่มุม

แนวความคิดในงานเขียนประวัติศาสตร์ที่อธิบายเกี่ยวกับการสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้น ได้รับการจำแนกจากนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่มองว่าการศึกษากำเนิดของธรรมยุติกนิกายเท่าที่ผ่านมาสามารถแบ่งออกได้เป็นแนวคิดหลัก ๆ ๒ แนวด้วยกัน คือ แนวการเมืองและแนวศาสนา (นิธิ เอียวศรีวงศ์ ๒๕๔๓ : ๔๙๒) แต่จากการศึกษาของนิธิที่ได้เพิ่มเติมประเด็นของแนวคิดเกี่ยวกับกำเนิดของธรรมยุติกนิกายชิ้นใหม่ จากแนวคิดเดิมที่มองการสถาปนานิกายนี้เป็นเรื่องในทางการเมืองหรือในทางศาสนาเพียงอย่างเดียวหนึ่งโดยมิได้เกี่ยวข้องกันให้เป็นแนวคิดที่ผสมผสานกัน ดังที่นิธิได้กล่าวว่า “ความจริงน่าจะอยู่ที่ใดที่หนึ่งระหว่างความสุดโต่งทั้งสองนี้” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ เพิ่งอ้าง : ๔๙๒) เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วแนวความคิดที่อธิบายการสถาปนา

ธรรมยุติกนิกายในปัจจุบันจึงอาจมองได้เป็น ๓ แนวด้วยกัน คือ แนวการเมือง
แนวศาสนา และแนวคิดที่อธิบายผสมผสานกันระหว่างแนวทางศาสนาและ
การเมือง

แนวศาสนา กลุ่มงานเขียนที่ใช้เหตุผลอันเป็นหลักการทางศาสนา
นับเป็นแนวการอธิบายดั้งเดิมที่สุดและมักได้รับการยกให้เป็นมูลเหตุสำคัญ
ของการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย แนวคิดนี้มองว่า กำเนิดธรรมยุติกนิกาย
เป็นเรื่องของศาสนาเพียงอย่างเดียวโดยไม่เกี่ยวข้องกับการเมืองหรือบริบท
ด้านอื่น ๆ ของสังคม ต้นกำเนิดของแนวศาสนานี้มาจากพระนิพนธ์ของ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระสาธุศิษย์
พระองค์สำคัญของพระวชิรญาณมหาเถระ ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือวชิรญาณ
ตอนที่ ๑๖ เดือนกันยายน ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐/ค.ศ. ๑๘๙๗) เนื้อหา
ของพระนิพนธ์ซึ่งเน้นหนักไปที่พระราชกรณียกิจของพระวชิรญาณมหาเถระ
ในระหว่างทรงพระผนวชอันเป็นพระราชประวัติในทางธรรมนั้น ได้กล่าวถึง
แนวคิดอันเป็นมูลเหตุของการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของพระองค์ อันมี
วัตถุประสงค์เพื่อกอบกู้สมณวงศ์ที่เสื่อมสูญไปตั้งแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาขึ้น
มาใหม่ และมีหัวใจอยู่ที่การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยโดยอาศัยพุทธวจนะของ
พระศาสดาอย่างเคร่งครัด (ปวเรศวริยาลงกรณ์ ร.ศ. ๑๑๖ : ๓๔๔๓-๓๕๖๖)

กล่าวได้ว่าพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นี้ได้
เป็นต้นแบบที่ให้ภาพกำเนิดธรรมยุติกนิกายในเชิงศาสนาแก่งานเขียนชิ้นอื่น ๆ
ที่กล่าวถึงธรรมยุติกนิกาย^๑ อาทิ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุล-

---

^๑ แทบไม่มีพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กล่าวถึงประวัติและ
มูลเหตุของการก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกายของพระองค์เลย หลักฐานเดียวในการทำ
ความเข้าใจกำเนิดและแนวคิดของธรรมยุติกนิกายในระยะเริ่มแรกจึงต้องอาศัยพระนิพนธ์
ของสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ พระสาธุศิษย์พระองค์สำคัญเป็นหลัก เนื่องจาก
งานเขียนชิ้นต่อ ๆ มากี่ล้วนแล้วแต่อาศัยพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์
นี้แทบทั้งสิ้น.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ดู จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๔๙๙) และสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๔๖ : ๕๕-๕๗) ซึ่งต่างก็ทรงเรียบเรียงหรือสรุป ความมาจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยา- ลงกรณ์แทบทั้งสิ้น

สำหรับประเด็นการอธิบายด้วยเรื่องหลักการทางศาสนา นี้ ยังมี งานเขียนที่ให้อธิบายเพิ่มเติมว่าแนวความคิดในการก่อตั้งธรรมยุติก- นิกายนั้นมีต้นกำเนิดจากดินแดนเพื่อนบ้านที่นับถือพุทธศาสนานิกาย เถรวาท ดังที่งานเขียนหลายเรื่องมักมีแนวโน้มให้แก่การที่พระวชิรญาณมหา เถระทรงเลื่อมใสกับสมณวงศ์ของมอญ ความรับรู้เช่นนี้ดูจะเป็นที่ยอมรับกัน ทั่วไปและได้สะท้อนออกมาในงานเขียนที่มีเนื้อหากล่าวถึงธรรมยุติกนิกายด้วย (วชิรญาณวโรรส ๒๕๐๐ : ๘; ดำรงราชานุภาพ ๒๕๔๖ : ๕๑-๖๐) อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิเสธความคิดนี้ใน พระราชนิพนธ์ของพระองค์ว่า

ไม่ใช่ลัทธิธรรมยุติกมาจากลัทธิรามัญ เป็น แต่พระสงฆ์รามัญเป็นผู้มาแนะนำให้เป็นเหตุที่ได้ ทรงพระราชดำริห์ กว้างขวางออกไปอีกเท่านั้น ครั้น สืบมานานความประพุดติแลความรู้ของพระสงฆ์ คณะธรรมยุติก ก็กว้างขวางห่างเหินดีขึ้นกว่ารามัญ เองเสียอีก

(จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๔๙๙ : ๔๗)

แนวการอธิบายเรื่องอิทธิพลจากภายนอกยังมีงานเขียนอีกกลุ่ม หนึ่งที่ให้ความสำคัญกับเรื่องผลกระทบจากอารยธรรมตะวันตกที่เริ่มเข้ามา อย่างแพร่หลายในสังคมไทยสมัยนั้น เช่น งานของ Alexander B. Griswold ได้ยกให้กำเนิดของธรรมยุติกนิกายเป็นผลกระทบทางความคิดจากการเข้ามา เผยแพร่คริสต์ศาสนาของมิชชันนารี ดังเห็นได้จากการที่พระวชิรญาณมหา เถระทรงพระอนุญาตให้มิชชันนารีแสดงธรรมเทศนาในวัดบวรนิเวศวิหารและ

เปิดโอกาสให้พระภิกษุในพระอารามแห่งนี้เข้าฟังได้ ทำให้เกิดความกระตือรือร้นในการตรวจสอบความเชื่อเดิมที่เคยยึดถือกันมาเพื่อขจัดสิ่งแปลกปลอมที่เข้ามาในพระธรรมวินัยและเสริมสร้างให้พุทธศาสนามั่นคงมากขึ้น ในทศวรรษของคริสทศวรรษ คริสต์ศาสนาจึงมีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการสถาปนาพุทธศาสนาแบบใหม่ของพระองค์ (คริสทศวรรษ ๒๕๐๘ : ๔๕)

ส่วน อัจฉรา กาญจนโมทย์ (๒๕๒๓ : ๑๔๙) ได้ให้คำอธิบายไปในทางเดียวกันว่าเป็นแรงผลักดันจากมิชชันนารีอเมริกัน ถึงแม้ว่าคณะมิชชันนารีชุดแรกจะเข้ามา ๓ ปีหลังจากที่พระองค์ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายใน พ.ศ. ๒๓๖๘ (ค.ศ. ๑๘๒๕) แล้วก็ตาม แต่ก็มีส่วนสำคัญอย่างมากที่ทำให้ทรงกระตือรือร้นที่จะทรงศึกษาพระธรรมวินัยและเผยแพร่ศาสนาตามวิธีการของคริสตศาสนาโดยเฉพาะนิกายโปรเตสแตนต์ ที่ทรงยอมรับว่าเหมือนกับธรรมยุติกนิกายของพระองค์ในแง่ของวิธีการที่แยกตั้งขึ้นใหม่ออกมาจากรากเหง้าของศาสนาเก่า นอกจากนี้ อัจฉรา กาญจนโมทย์ (เพ็ญอ้อ : ๑๕๑) ยังอ้างถึงพระลิขิตที่พระวชิรญาณมหาเถรทรงมีไปถึงนายและนางเอ็ดดีแห่งนิวยอร์กว่า แม้จะทรงยอมรับคณะมิชชันนารีก็ได้หมายความว่าทรงชื่นชมคริสตศาสนาไปด้วย สิ่งที่ทรงสนพระราชหฤทัย คือ วิทยาการอันมหัศจรรย์ซึ่งเกิดขึ้นในดินแดนตะวันตกที่นับถือคริสตศาสนาเท่านั้น (อ้อแล้ว : ๑๕๑)

ดังนั้น อัจฉรา กาญจนโมทย์ (เพ็ญอ้อ : ๑๕๑) จึงสรุปว่า แม้พระวชิรญาณมหาเถรจะทรงสนพระราชหฤทัยแต่วิธีการทางวิทยาศาสตร์มิใช่ในหลักการของคริสตศาสนา แต่จากแนวทางของมิชชันนารีที่ขยันขันแข็งในการเผยแพร่ศาสนา จึงอาจกล่าวได้ว่าพระวชิรญาณมหาเถรคงได้รับแนวความคิดมาจากมิชชันนารีด้วย แนวความคิดของคริสทศวรรษและอัจฉรา กาญจนโมทย์ จึงเป็นการมองธรรมยุติกนิกายทั้งในแง่ของการฟื้นฟูมาตรฐานแบบเดิมและเป็นการปรับตัวให้เข้ากับมาตรฐานทางวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมของตะวันตก (นิธิ เอียวศรีวงศ์ ๒๕๔๓ : ๔๘๘)

อย่างไรก็ตาม การอธิบายตามแนวข้างต้นได้รับการคัดค้านจากงานเขียนของนฤมล ธีรวัฒน์ (๒๕๒๕ : ๘๓) ซึ่งกล่าวว่า แนวคิดในการ

ปฏิรูปศาสนาของพระวชิรญาณมหาเถระที่แยกออกมาจากรากเหง้าของศาสนา เก่านั้นเป็นหลักการ “สากล” ในการปฏิรูปศาสนาและการเมืองที่มีมานานแล้ว เท่ากับปฏิเสธไปในตัวว่าเมื่อการปฏิรูปศาสนาของพระองค์มีลักษณะที่เป็นสากล จึงไม่จำเป็นว่าจะต้องได้รับอิทธิพลจากคริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์เท่านั้น ที่สำคัญคือ แม้พระวชิรญาณมหาเถระอาจจะทรงได้รับแนวคิดในการเผยแผ่ ศาสนารวมถึงความคิดที่ใช้หลักการและเหตุผลตามแบบตะวันตกก็ตาม แต่แนวคิดพื้นฐานของการก่อตั้งน่าจะเป็นพระดำริของพระองค์เองมิใช่จาก มิชชันนารีอเมริกัน

วิธีคิดของนฤมล ธีรวัฒน์ ที่ได้แยกแนวคิดดั้งเดิมอันเป็น รากฐานของการสถาปนาธรรมยุติกนิกายในระยะแรกออกจากแนวคิดของ ตะวันตกที่เข้ามาหลังจากการสถาปนานิกายนี้ นับว่าน่าสนใจมาก เพราะการ แบ่งแยกที่ชัดเจนระหว่าง “แนวคิด” และ “วิธีการ” ของพระวชิรญาณมหาเถระในแต่ละช่วงเวลา ทำให้สามารถแลเห็นพัฒนาการทางความคิดของธรรมยุติกนิกายได้ดีกว่าเดิมที่มักอธิบายไปในแนวทางใดทางหนึ่ง และมักกระทำ โดยไม่คำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาเสมอ ดังที่ พยายามสรุปกันว่า แนวทางของมิชชันนารีอเมริกันมีอิทธิพลต่อแนวความคิด ของพระวชิรญาณมหาเถระ โดยไม่ได้แยกแยะระหว่าง “วิธีการ” เผยแผ่ศาสนา ของมิชชันนารีที่พระองค์ทรงนำมาปรับใช้ออกจาก “แนวคิด” ของคริสต์ศาสนา ที่ถูกพระองค์ “ปฏิเสธ” อย่างตรงไปตรงมา ในขณะที่ทรงสนพระราชหฤทัย กับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ของตะวันตกอย่างชัดเจน ดังที่ปรากฏใน พระลิขิตดังกล่าวของพระองค์^๒

^๒ ในที่นี้มีความเห็นว่าพระลิขิตของพระวชิรญาณที่ อัจฉรา กาญจนมัย อ้างอิงถึง น่าจะเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่า แม้คณะมิชชันนารีจะนำความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ มาเผยแผร์ อันชนชั้นนำของสยามรวมทั้งพระองค์ได้เปิดรับอย่างเต็มที่และเต็มใจก็ตาม แต่ก็เป็น “ความรู้ทางโลกย์” อันธรรมดาสามัญไม่เที่ยงแท้ จะมีก็แต่เพียงความแปลก ใหม่อันน่าตื่นตาตื่นใจเท่านั้น ในขณะที่คริสต์ศาสนาอันเป็น “ความรู้ทางธรรม” กลับ ถูกปฏิเสธเพราะมีเพียงพุทธศาสนาเท่านั้นที่เป็นความรู้อันเที่ยงแท้และดำรงความจริงสูงสุด

แนวการเมือง มีทั้งคำอธิบายที่มองการสถาปนาธรรมยุติกนิกายว่าเป็นเรื่องทางการเมืองเพียงอย่างเดียว โดยแทบจะไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่นหรือแม้แต่ศาสนาเลย เช่น แนวของ กี ฐานิสสร (๒๕๑๘) ที่มองว่าธรรมยุติกนิกายเป็นการสถาปนาอำนาจในทางศาสนาเพื่อก้าวไปสู่อำนาจทางการเมืองของพระวชิรญาณเถระ (ดู กี ฐานิสสร ๒๕๑๘) เช่นเดียวกับที่ กระจ่าง นันทโพธิ (๒๕๒๘) มองว่า การอ้างเรื่องวินัยต่าง ๆ ของธรรมยุติกนิกายเป็นเรื่องที่ปราศจากแก่นสารและไร้เหตุผล การก่อตั้งนิกายใหม่นี้นอกจากจะไม่มีเนื้อหาที่แตกต่างไปจากเดิมแล้วยังเป็นเพียงการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของพระวชิรญาณมหาเถระมากกว่า และเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความขัดแย้งขององค์กรคณะสงฆ์ไทยในเวลาต่อมาด้วย

การอธิบายในแนวการเมืองนี้มักตั้งอยู่บนพื้นฐานที่เห็นว่า ธรรมยุติกนิกายเป็นมูลเหตุให้เกิดความขัดแย้งของคณะสงฆ์ไทยสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยที่การสถาปนาไม่ได้มุ่งไปในด้านการฟื้นฟูหรือปฏิรูปอย่างแท้จริง “เพราะปราศจากเนื้อหาที่เป็นแก่นสารทั้งทางด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิบัติ ข้อแตกต่างที่บัญญัติขึ้นเพื่อหับถ่วงข่มขวัญฝ่ายนิกายเดิม จะว่าเพื่อชำระกิจทางศาสนาให้บริสุทธิ์ผุดผ่องยิ่งขึ้นก็ไม่ดูสมเหตุผล” (กระจ่าง นันทโพธิ ๒๕๒๘ : ๖๗-๖๘) แนวอธิบายนี้จึงมองว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายเป็นเพียงการก้าวไปสู่อำนาจทางการเมืองขององค์กรผู้สถาปนาเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผลทางศาสนาแต่ประการใด

ชนชั้นนำสยามในขณะนั้นแม้จะยอมรับว่าวิทยาการอันทันสมัยจากตะวันตกเป็นความรู้ทางโลกย์ที่เหนือกว่าความรู้ของตนก็ตาม แต่ก็ยังคงเห็นว่าตนเหนือกว่าในเรื่องของความรู้ทางธรรมคือพุทธศาสนาเสมอ (ทวีศักดิ์ เผือกสม ๒๕๔๐ : ๑๗๓) เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงไม่มีความจำเป็นที่พระวชิรญาณมหาเถระจะต้องทรงปฏิรูปพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลกระทบจากอารยธรรมตะวันตกแต่อย่างใด ส่วนวิธีการเผยแผ่ศาสนาที่ดูใกล้เคียงกับของมิชชันนารีไม่ว่าจะเป็นการให้ความสำคัญกับการเทศนาและการแจกเอกสาร ก็อธิบายได้ว่าเป็นเพียงการปรับตัวตามแบบอย่างในทางโลกย์ที่ทันสมัยของตะวันตก เมื่อการเผชิญหน้ากันระหว่างพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนามีความแหลมคมมากขึ้นเท่านั้น.

นฤมล ชีรวัดณ์ (อ้างแล้ว : ๔๙) อธิบายว่าการก้าวไปสู่อำนาจทางการเมืองของพระวชิรญาณมหาเถระเกิดจากการนำความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมืองของสยามมาปรับใช้ให้เข้ากับสถานะของพระองค์ การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของพระองค์ในทศวรรษของนฤมล ชีรวัดณ์ จึงเป็น “ภาพสะท้อนของทัศนคติที่มีต่อความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งของการเมืองและศาสนาในฐานะที่ศาสนาเป็นวิถีสู่อำนาจทางการเมือง” ทำให้พระวชิรญาณมหาเถระทรงสามารถสร้างบารมีการเมืองจากศาสนาให้เป็นที่ยอมรับได้ว่าทรงมีความเหมาะสมที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ดูเพิ่มเติมใน นฤมล ชีรวัดณ์ อ้างแล้ว. : บทที่ ๒)

แนวความคิดที่ผสมผสานกันระหว่างศาสนากับการเมือง อันที่จริงการอธิบายของนฤมลแม้จะเน้นหนักไปในทางการเมือง แต่ก็ถือเป็นแนวคิดที่ระหว่งการอธิบายเรื่องของศาสนาและแนวการเมืองเข้าด้วยกันมากกว่าจะมองธรรมยุติกนิกายว่าเป็นการกระทำทางการเมืองเพียงอย่างเดียวโดยไม่สัมพันธ์กับบริบทอื่น ๆ ของสังคมไทยในขณะนั้นเลย แนวการอธิบายที่ผสมผสานกันของนฤมล ชีรวัดณ์ นี้ได้รับการเสริมต่อจากข้อเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างแล้ว : ๔๙๒-๔๙๓) ที่มองว่า ความเคลื่อนไหวทางการเมืองกับศาสนาต้องไม่ขัดแย้งกัน ความสำเร็จของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทางการเมืองเกิดขึ้นได้เพราะมีความเคลื่อนไหวที่สอดคล้องกับความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่ดำเนินอยู่ในสังคมไทยอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาอันยาวนานแล้ว เนื่องจากการดำเนินงานทางการเมืองอันใดก็ตามจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อเสนอสิ่งที่มีรากฐานอยู่ในสังคมนั้น ไม่ใช่เป็นการเสนอสิ่งใหม่อย่างเด็ดขาด

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความเห็นว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับเหตุผล การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของพระวชิรญาณมหาเถระในงานเขียนประวัติศาสตร์ที่ผ่านมามักอธิบายและเน้นว่าเป็นการกระทำเพื่อเหตุผลทางศาสนา หรือไม่ก็เป็นปฏิกิริยาที่มีต่ออิทธิพลจากภายนอกซึ่งเข้ามาเป็นตัวแปรสำคัญ ผลักดันการสถาปนานิกายนี้ ดังที่อธิบายกันว่าเป็นอิทธิพลจากความเคร่งครัด

ของสมณวงศ์ของมอญหรือไม่ก็เป็นการยกให้กับการเผยแผ่ศาสนาของพวกมิชชันนารีอเมริกันที่เข้ามาในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกับการสถาปนาธรรมยุติกนิกายอย่างเป็นทางการ (นิติ เอียวศรีวงศ์ : ๔๔๓-๔๔๔) นอกจากนี้คำอธิบายการเกิดขึ้นของธรรมยุติกนิกายในด้านที่เป็นความเคลื่อนไหวทางศาสนามักกระทำโดยตัดขาดความเข้าใจที่มีต่อกระแสของความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่มีอยู่ในสังคมขณะนั้น ดังไปยกให้กับแรงบันดาลใจจากนอกประเทศ แนวความคิดที่ผ่านมาจึงไม่สามารถอธิบายแนวคิดเบื้องหลังในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายได้ดีพอ (นิติ เอียวศรีวงศ์ อ้างแล้ว : ๔๔๓)

ข้อเสนอของนิติ เอียวศรีวงศ์ (อ้างแล้ว : ๔๔๕) ก็คือ แท้จริงแล้วความเคลื่อนไหวของธรรมยุติกนิกายนั้นเป็นความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่เกิดขึ้นและมีพัฒนาการจากภายในสังคมไทยเอง อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเคลื่อนไหวทางศาสนาครั้งใหญ่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มิได้เกิดจากผลกระทบซึ่งเป็นผลผลิตที่มาจากภายนอกแต่ประการใด ความพยายามของธรรมยุติกนิกายที่อ้างถึงการ “ชำระ” หรือปฏิรูปพุทธศาสนาที่เน้นในเรื่องวินัยเป็นอย่างมากนั้นเป็นไปเพื่อให้เกี่ยวข้องกับภารกิจศาสนวงศ์ให้บริสุทธิ์ อันเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่เป็นพระธรรมราชาจะทรงกระทำ พระวชิรญาณมหาเถระจำต้องทรงสถาปนาสมณวงศ์อันบริสุทธิ์ขึ้นมาใหม่ เพราะทรงเชื่อว่าสมณวงศ์ดั้งเดิมนั้นสูญสิ้นไปจากอยุธยาแล้ว ในทรรศนะของนิติ เอียวศรีวงศ์ การกระทำดังกล่าวของพระวชิรญาณมหาเถระมิได้เป็นสิ่งที่แปลกแยกออกไปจากความเข้าใจของคนในสังคมขณะนั้นแต่ประการใด หากเป็นสิ่งที่คนทั่วไปสามารถเข้าใจได้ เพราะเป็นแนวทางเดียวกับที่พระมหากษัตริย์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ทรงประพฤติปฏิบัติ และมีได้เป็นสิ่งที่มาจากนอกประเทศหรือยากแก่ความเข้าใจของคนร่วมสมัย เนื่องจากเป็นความเปลี่ยนแปลงภายในที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ จากพัฒนาการของกรรมพีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่มีแนวโน้มของความเป็นมนุษยนิยมและเหตุผลนิยมมากขึ้น อันเป็นแรงผลักดันให้เกิดการขยายตัวทางความคิดของปัญญาชนสยามในขณะนั้นจากภายในเองมากกว่าจะรับแนวคิดมาจากตะวันตก (นิติ เอียวศรีวงศ์ อ้างแล้ว : ๔๔๗) และในเมื่อความเคลื่อนไหวนี้ไม่ได้เป็นสิ่งที่ยากแก่การ

เข้าใจของคนร่วมสมัย จึงสามารถใช้เป็นพลังผลักดันทางการเมืองให้แก่ผู้นำ การเคลื่อนไหว คือ พระวชิรญาณมหาเถระได้เป็นอย่างดีอีกด้วย (นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ่างแล้ว : ๔๙๙)

ข้อเสนอของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ทำให้การมองความเคลื่อนไหว ของธรรมยุติกนิกายมีความสอดคล้องกับความเคลื่อนไหวอื่น ๆ ภายในสังคม เพราะการมองธรรมยุติกนิกายว่าเป็นเรื่องใหม่ อันเป็นปฏิภิกิริยาที่เป็นผลจาก อิทธิพลภายนอกไปเสียทั้งหมดทำให้เราละเลยการศึกษาการเชื่อมโยง พัฒนาการทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปและผลที่มีต่อความคิดในการสถาปนา ธรรมยุติกนิกาย

อย่างไรก็ดี ผู้เขียนเห็นว่า การปฏิเสธแนวความคิดที่อธิบาย อิทธิพลของพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากภายนอกทั้งหมดนั้น เป็นสิ่งที่ ไม่อาจมองข้ามไปได้เช่นกัน เพราะหากพิจารณาถึงบริบทความสัมพันธ์ทาง พุทธศาสนาที่มีมาอย่างยาวนานในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน ย่อมเห็นว่าได้ มีการติดต่อแลกเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างดินแดนต่าง ๆ ในภูมิภาคอยู่ตลอดเวลา ถึงแม้ว่าพัฒนาการความเคลื่อนไหวทางพุทธศาสนา ภายในประเทศจะมีรากฐานมาจากความเปลี่ยนแปลงในสังคมอย่างชนิด แยกจากกันไม่ได้ก็จริง แต่พุทธศาสนาที่เข้ามาจากดินแดนภายนอกมักเป็น ตัวแปรสำคัญ ก่อให้เกิดแนวความคิดใหม่ ๆ ที่มีผลต่อปรัชญาและคติความ เชื่อในประเทศไทยมาโดยตลอด บทบาทของพุทธศาสนวงศ์จากภายนอกจึง เป็นสิ่งที่ไม่อาจละเลยในการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาใน ดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน

ดังนั้น ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างดินแดนใกล้เคียงที่มี มาอย่างยาวนานในสังคมไทยก็เป็นสิ่งที่ไม่อาจมองข้ามได้เช่นกัน หากเรา สามารถทำความเข้าใจลักษณะแห่งความสัมพันธ์ดังกล่าวได้แล้ว ก็อาจทำให้ เราเข้าใจความเคลื่อนไหวทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในดินแดนประเทศไทยและ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากความเคลื่อนไหวดังกล่าวได้ดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเข้าใจถึงความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่เรียกว่า “ธรรมยุติกนิกาย” ได้ กระจ่างชัดขึ้นเช่นกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมยุติกนิกายกับสมณวงศ์จาก ภายนอก : สมณวงศ์จากมอญและลังกา

พัฒนาการทางพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่มีบทบาทและอิทธิพลต่อความคิดทางศาสนาของไทยมาอย่างยาวนานเป็นสิ่งที่ควรนำมาพิจารณาในการทำความเข้าใจถึงแนวคิดในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของพระวชิรญาณมหาเถระ เพราะตลอดระยะเวลาอันยาวนานนับสหัสวรรษของการประดิษฐานพระพุทธรศาสนานิกายเถรวาทในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนากับดินแดนภายนอกอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น นอกจากพัฒนาการที่เกิดขึ้นภายในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันแล้ว ก็ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องพิจารณาและศึกษาถึงอิทธิพลความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาของไทยกับดินแดนต่าง ๆ ที่อยู่ภายนอก เพราะอิทธิพลของพุทธศาสนาจากภายนอกนับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในด้านแนวคิดและมุมมองใหม่ ๆ ของพุทธศาสนาภายในดินแดนประเทศไทยปัจจุบันตลอดมา รวมถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดอันเป็นที่มาของการสถาปนาธรรมยุติกนิกายด้วย

การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมยุติกนิกายกับสมณวงศ์เหล่านี้จึงเป็นเสมือนการย้อนกลับไปดูความสัมพันธ์ที่มีมาอย่างยาวนานของสมณวงศ์แบบเถรวาทในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน อันจะทำให้เราเข้าใจความเคลื่อนไหวของธรรมยุติกนิกายอย่างไม่ตัดขาดจากพัฒนาการที่มีขึ้นภายใน และในขณะเดียวกันก็ไม่ละเลยที่จะต้องทำความเข้าใจอิทธิพลของสมณวงศ์เถรวาทจากภายนอก อันเป็นตัวแปรสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อแนวความคิดที่มีต่อพุทธศาสนาเช่นกัน

สมณวงศ์ของมอญในฐานะแรงบันดาลใจแรกของ ธรรมยุติกนิกาย

เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ทรงพระผนวชตามโบราณราชประเพณีในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ (ค.ศ. ๑๘๒๔) ได้ประทับจำพรรษา ณ วัดมหาธาตุเป็นเวลา ๓ วันเพื่อทรงทำอุปัชฌาย์วัตรตามสมควร แล้วจึง

เสด็จไปประทับยังวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) เพื่อทรงศึกษาวิปัสสนาธุระ (ปวเรศวรียาลงกรณ์ อ้างแล้ว : ๓๔๔๔) ดังเช่นที่เจ้านายซึ่งทรงพระผนวช นิยมศึกษากันมาแต่ก่อน แรกทีเดียวการทรงพระผนวชของพระองค์ก็คงจะพอเป็นกิริยาบุญเท่านั้น เพราะจะทรงพระผนวชเพียงพรรษาเดียว แต่เกิดเหตุที่ไม่คาดหมายขึ้นด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้ราชสมบัติ สถานการณ์เช่นนี้ทำให้ทรงตระหนักดีว่า สถานะของพระองค์ในขณะนั้นไม่เอื้ออำนวยต่อการครองเพศฆราวาส จึงต้องทรงครองสมณเพศต่อไปอย่างไม่มีกำหนด (ดำรงราชานุภาพ ๒๕๔๖ : ๕๒)

อย่างไรก็ดี พระวชิรญาณมหาเถระก็ได้ทรงทำให้การดำรงสมณเพศของพระองค์เป็นไปอย่างสูญเปล่า ความสนพระราชหฤทัยในพระธรรมวินัยแสดงให้เห็นในสมณสาสน์ที่ทรงมีไปถึงพระสงฆ์ลังกาว่า ทรงชอบพระราชหฤทัยในพระธรรมวินัยและทรงศึกษาเป็นอันมากตั้งแต่ยังทรงเป็นพระราชกุมารและทรงพระผนวชเป็นสามเณร^๓ (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๔๖๘ : ๑๔๔) จึงทำให้ทรงพากเพียรศึกษาวิปัสสนาธุระให้ได้อย่างถ่องแท้ แต่เมื่อทรงศึกษาไปได้ไม่นานนักก็ทรงพบว่า “ลัทธิสมณะนั้นมากมูลวุ่นวายไปด้วยสัมโมหะวิหาร เหมือนกับยืมจมูกทำนมาหายใจ จะพูดจาอันใดก็เป็นแต่อ้างคติเช่นอาจินกับบิกา ว่าท่านผู้ใหญ่เคยทำมาอย่างนี้ ไม่แจ้งแสดงชี้เหตุออกมาให้เห็นจริงได้ ถือแต่ลัทธิของตนนั้นดันดีไป มิได้รู้ว่าผิดแลชอบไม่เป็นที่ตั้งแห่งปัญญา” (ปวเรศวรียาลงกรณ์ อ้างแล้ว : ๓๔๔๔)

เมื่อเป็นดังนั้น พระวชิรญาณมหาเถระจึงทรงตัดสินใจพระราชหฤทัยเสด็จกลับมาประทับยังวัดมหาธาตุอีกครั้งเพื่อจะทรงศึกษาจากพระไตรปิฎกโดยตรง จากการที่ทรงไต่ถามข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ จากพระอาจารย์ก็ทำให้

^๓ เมื่อทรงเป็นพระราชกุมารได้ทรงเรียนอักษรวิธี พุทธวจนะ และวิชาโลกคดีอื่น ๆ จากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และเมื่อทรงพระผนวชเป็นสามเณรก็ทรงศึกษากับสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ในเรื่องอักษรวิธีขอมตลอดจนถึงคัมภีร์ มูลกัจจายน์ (ดู นฤมล ธีรวัฒน์ ๒๕๒๕ : ๒๖-๒๗).

ทรงทราบว่าศาสนวงค์นั้นได้อันตรธานมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว โดยอยู่ในอาการที่มีบริษัทวิบัติและอาจารย์วิบัติ คือ มีต้นวงค์ที่เสื่อมเสียแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรี ทั้งยังมีความประพุดที่น่ารังเกียจ ผิดไปจากสมณวงค์อันดี (คณิงนิตย จันทบุตร ๒๕๒๘ : ๑๗) “จึงได้ทรงพระปรารภสั่งเวชพระไทยด้วยการศาสนา คือ วงษบรรพชาอุปสมบท เห็นว่า เปนของมีรากอันเหนียวๆ ไม่มีมูลที่จะเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส สลดพระไทย ในการที่ทรงเพศเปนบรรพชิต เห็นว่าจะเปนอันหลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิตรดูไม่สมควร” (ปวเรศวรียาลงกรณ์ อ่างแล้ว : ๓๔๔๔) ปรารภเหตุดังกล่าว จึงทำให้พระองค์ทรงตั้งสัตยาธิษฐานต่อ ศาสนรักษเทพยดาให้ทรงพบสมณวงค์ ที่มีความบริสุทธิ์สมเป็นสมณวงค์ที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธองค์ แต่หากไม่ สมดังคำอธิษฐานแล้ว “ข้าพเจ้าก็จะเข้าใจว่าศาสนวงค์นั้นสิ้นแล้ว ก็จะไม่ไป รวรวาศไปรักษาศีลห้าศีลแปดตามสมควร” (ปวเรศวรียาลงกรณ์ อ่างแล้ว : ๓๔๔๕)

หลังจากนั้นไม่นานนักพระวชิรญาณมหาเถระก็ทรงได้พบกับ พระสุเมธมุนี (ชาย) พระเถระของมอญจากวัดบวรมงคล กรุงเทพมหานคร ซึ่ง “ฉลาดในพระวินัยรู้พุทธวจน ชำนาญในอักขรวิจารณ์วิธี” (ปวเรศวรียาลงกรณ์ อ่างแล้ว : ๓๔๔๕) อันเป็นคุณสมบัติของสมณสารูปที่ทรงพอ พระราชหฤทัย

พระสุเมธมุนีได้แสดงศาสนวงค์ของมอญถวายพระองค์ กับทั้ง ได้ทูลอธิบายระเบียบวัตรปฏิบัติของสมณวงค์ของมอญคณะที่ท่านอุปสมบท ให้ทรงทราบ คุณสมบัติอันดีของพระสุเมธมุนีประกอบกับความเชื่อมั่นเรื่อง ความบริสุทธิ์ของสมณวงค์ของมอญจึงทำให้ทรงรับสมณวงค์ของมอญมาเป็น ข้อปฏิบัติ (ปวเรศวรียาลงกรณ์ อ่างแล้ว : ๓๔๔๕) ด้วยเหตุนี้ สมณวงค์ ของมอญจึงได้รับการพิจารณาเป็นพิเศษในลำดับต้น ๆ ในฐานะที่เป็นแรง บันดาลใจแหล่งแรกของธรรมยุติกนิกาย

นฤมล ธีรวัฒน์ (อ่างแล้ว : ๘๗-๘๘) อธิบายว่า การที่พระ- วชิรญาณมหาเถระทรงเลือกสมณวงค์ของมอญมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ จนถึงกับทรงอุปสมบทตามแบบรามัญนิกายนั้น น่าจะเกิดจากความรู้สึกผูกพัน

กับมอญเป็นการส่วนพระองค์เนื่องจากบรรพบุรุษฝ่ายสมเด็จพระบรมพระ-
ราชชนนีมีเชื้อสายมอญ และในตอนที่ทรงพระเยาว์ก็ทรงเป็นผู้นำในการเสด็จ
ไปรับมอญที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า-
นกาลัยด้วย รวมไปถึงความเชื่อตามตำนานที่ว่า พระมอญมีความเคร่งครัด
ในพระวินัยเป็นอันมากและมีอำนาจในทางพุทธคุณสูงถึงขนาดเป็นประเพณีที่
ทำให้พระมอญต้องมาสวดพระปริตรในพระบรมมหาราชวังเป็นประจำ และ
หากมองในแง่การเมืองแล้ว การตั้งนิกายใหม่ของพระองค์โดยนำแบบแผน
มาจากรามัญนิกายอาจถือได้ว่าเป็นการดึงเอากลุ่มมอญที่เคร่งศาสนามาเป็น
เครื่องมือต่อรองกับอำนาจรัฐด้วย

แนวคิดของนฤมล ธีรวัฒน์ แม้จะเป็นเหตุผลที่ตืออยู่บ้างแต่ก็
ขาดการอธิบายในแง่ความสัมพันธ์เกี่ยวข้อระหว่างกลุ่มชาวมอญและ
วัฒนธรรมของมอญที่มีในดินแดนประเทศไทยซึ่งมีพัฒนาการมาก่อนหน้านี้
อย่างน้อยที่สุด นิกายของพระมอญในประเทศไทยก็เป็นนิกายที่มีความสำคัญ
เป็นรองก็เพียงแต่มหานิกายโดยเรียกว่าเป็นจุลนิกาย (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒๔๖๘ : ๑๕๖) พระวชิรญาณมหาเถระเองก็ได้ทรงแสดงประวัติความ
เป็นมาของกลุ่มมอญและรามัญสมณวงศ์ในประเทศไทยในสมณสาสน์ที่
พระราชทานแก่พระภิกษุลังกาอย่างยืดยาว (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เฟิงอั้ง :
๑๘๓-๑๕๖) โดยมีใจความสำคัญว่า “พระรามัญวงศ์ในสยามรัฐนี้ ขอท่าน
ทั้งหลายพึงทราบเถิดว่า ได้ดำรงมาโดยลำดับได้ ๓๐๐ ปีแล้ว จำเดิมแต่
แรกมาในรัชกาลสมเด็จพระนริศสรราชเจ้า (สมเด็จพระนเรศวร) โดยประการ
ฉนี้” (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เฟิงอั้ง : ๑๘๓-๑๕๖)

ถึงกระนั้นก็ตาม การอธิบายถึงความสัมพันธ์กับสมณวงศ์ของ
มอญโดยกล่าวถึงเพียงความสำคัญและความสัมพันธ์กับกลุ่มมอญในประเทศ
ไทยดังที่กล่าวมาแล้วก็ยังไม่ชัดเจนนักในการสะท้อนแนวคิดของพระวชิรญาณ
มหาเถระในความพยายามที่จะกอบกู้สมณวงศ์ให้คืนดีดังเดิม เพราะเป็นการ
พิจารณาโดยมองข้ามบริบทความสัมพันธ์ในทางพุทธศาสนาในลักษณะที่เป็น
ความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างดินแดนต่าง ๆ ในขณะที่เดียวกันก็ยังไม่มีการ
อธิบายที่เชื่อมโยงบริบทและแนวความคิดของพุทธศาสนานิกายเถรวาทต่าง ๆ
เข้าด้วยกัน

สมณวงศ์ของมอญในฐานะสะพานเชื่อมสู่สมณวงศ์ของ ลังกา

หลังจากพระวชิรญาณมหาเถระทรงตัดสินพระราชหฤทัยนำเอาสมณวงศ์แบบมอญจากพระสุเมธมุนีมาเป็นข้อปฏิบัติแล้ว ก็ประทับจำพรรษาที่วัดมหาธาตุตั้งเดิมอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ทรงศึกษาพระพุทธรวจนะและปริยัติธรรมจนแตกฉานสิ้นวิชาที่อาจารย์พึงจะแสดงแล้ว ก็ได้ทรงสั่งสอนพุทธบริษัทอย่างแข็งขันทั้งกลางวันกลางคืนในเรื่องพระวินัยและพระสุตตันตปิฎกอย่างมิได้ย่อหย่อน จนผู้มีจิตศรัทธาเกิดความเลื่อมใสบรรพชาอุปสมบทกันเป็นจำนวนมาก (ปวเรศวรียาลงกรณ์ อ้างแล้ว : ๓๔๔๕) จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๓๗๒ (ค.ศ. ๑๘๒๙) ก็ได้เสด็จจากวัดมหาธาตุไปประทับจำพรรษายังวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร) เพราะทรงพระราชปรารภว่า วัดมหาธาตุนั้น “เจือปนรคนไปด้วยอลัชชี ไม่เป็นที่ควรที่จะประพฤติพรหมจรรย์” (ปวเรศวรียาลงกรณ์ เพิ่งอ้าง : ๓๔๔๖) ที่วัดสมอราย พระวชิรญาณมหาเถระจึงได้ทรงประดิษฐานคณะธรรมยุติกนิกายของพระองค์ขึ้นอย่างเป็นทางการ^๔ โดยในขณะนั้นได้มีพระภิกษุที่อุปสมบทในนิกายนี้ไม่น้อยกว่า ๓๐ รูปแล้ว (ปวเรศวรียาลงกรณ์ เพิ่งอ้าง : ๓๔๔๖)

^๔ เรื่องการสถาปนาธรรมยุติกนิกายนี้มีความเห็นที่แตกต่างกันออกไปเป็น ๓ นัย คือ ๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงถือว่าตรงกับ พ.ศ. ๒๓๖๗ (ค.ศ. ๑๘๒๔) คือ ปีที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ทรงพระผนวช ๒) ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๒ (ค.ศ. ๑๘๒๙) ตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวรียาลงกรณ์ทรงพระนิพนธ์ว่า เมื่อทรงพระวชิรญาณมหาเถระเสด็จจากวัดมหาธาตุมาประทับยังวัดสมอรายได้ทรง “ตั้งคณะนิกายให้บรรพชาอุปสมบท...ประดิษฐานธรรมยุติกนิกายให้รุ่งเรืองแพร่หลายยิ่งขึ้น” ๓) ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๓ (ค.ศ. ๑๘๓๐) เมื่อพระวชิรญาณมหาเถระทรงทำทัฬหีกรรม (อุปสมบทซ้ำ) ในสิมาน้ำหน้าวัดสมอราย ๔) ตรงกับวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๔ (ค.ศ. ๑๘๓๑) คือ วันที่เสด็จจากวัดสมอรายมาประทับยังวัดบวรนิเวศวิหาร ทั้งนี้ถือตามพระมหาสมณสาสน์ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๔ ว่า “พรรุ่งนี้เป็นวันที่คณะธรรมยุตและวัดบวรนิเวศตั้งมาได้ครบ ๖๐ ปีบริบูรณ์ ขอพระราชทานพระราชหัตถเลขาอำนวยการแก่คณะและวัด” (ดู ภัทรพร สิริกาญจน์ ๒๕๔๘).

หลังการสถาปนาธรรมยุติกนิกายไม่นานนัก พระวชิรญาณมหาเถระก็ทรงบังเกิดความสงสัยเรื่องสีมาในวัดสมอรายนั้นว่า อาจเป็นสีมาที่ผูกไม่ถูกต้องตามพระอรรถกถาบาลี เพราะกระทำโดยฆราวาสที่ปราศจากความรู้เรื่องสีมาลักษณะอย่างถูกต้อง จึงทรงตรวจสอบด้วยการชูดูกี้พบว่าลูกนิมิตในสีมาวัดสมอรายนั้น “เห็นว่าเล็กไม่ควรจะเป็นนิมิตได้ ทรงสั่งเวชสลดพระไทยด้วยสีมาพิบัติ” (ปวเรศวรียาลงกรณ์ เพ็งอ่าง : ๓๕๔๖)

เรื่องสีมาวิบัตินี้เป็นสาเหตุประการสำคัญที่พระวชิรญาณมหาเถระทรงหยิบยกมาเป็นข้อตำหนิว่าคณะสงฆ์มหานิกายเป็นพระภิกษุที่ไม่บริสุทธิ์ (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๔๖๘ : ๑๒) “สีมาวิบัติ” คือ มีสีมาไม่บริสุทธิ์กระทำขึ้นโดยไม่ถูกต้องตามพระอรรถกถาบาลีนั้น เชื่อกันว่าส่งผลให้การอุปสมบทเกิดความไม่บริสุทธิ์ตามมาด้วย ดังการเปรียบเทียบว่า “อุประมาเหมือนคนจะปลูกต้นไม้ ก็จะต้องคิดบำรุงที่ดินที่จะปลูก แลมูลรากต้นไม้ นั้น ยั่งยืนบริบูรณ์จึงควร ก็อันสีมาซึ่งเป็นที่แห่งสงฆกรรมทั้งปวงนี้ สำคัญยิ่งนักกว่าอื่น ๆ เพราะเปนราก เปนมูลที่จะให้ชอบแห่งสังฆกรรมทั้งปวง” (สำเนาสมณสาสน์ เลขที่ ๑๔๙) เพราะคณะสงฆ์ที่บริสุทธิ์เท่านั้นที่จะประกอบอุปสมบทกรรมอันถูกต้อง ไม่มีมลทิน และสามารถดำรงสมณวงศ์ต่อไปได้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ่างแล้ว : ๔๙๔) ดังความจากจารึกกัลยาณีที่กล่าวว่า “พระพุทธศาสนาจะพึงบริสุทธิ์ผ่องแผ้วได้และจะพึงสามารถเป็นไปตราบเท่าถึงกาลที่สุดประมาณ ๕๐๐๐ พระวัสสาได้ ก็เพราะการอุปสมบทในพระศาสนาปราศจากความรังเกียจ” (จารึกกัลยาณี ๒๔๖๘ : ๑๐๙)

คตินิยมดังกล่าวเป็นเรื่องที่ยึดถือกันเสมอมาในพุทธศาสนา นิกายเถรวาทโดยเฉพาะในเรื่องการอุปสมบท หากบังเกิดความสงสัยในความบริสุทธิ์ของการอุปสมบท หรือตั้งข้อรังเกียจสมณวงศ์ฝ่ายตรงกันข้าม ประเด็นเรื่องสีมามักจะได้รับการหยิบยกมาใช้ในการกล่าวหาสมณวงศ์อีกฝ่ายเสมอ ดังนั้น เพื่อให้การอุปสมบทของพระองค์ปราศจากมลทิน พระวชิรญาณมหาเถระจึงต้องทรงค้นหาคณะสงฆ์ที่ทรงเชื่อว่าบริสุทธิ์แท้จริงมากระทำอุปสมบทถวาย

ในที่สุดพระวชิรญาณมหาเถระก็ทรงได้คณะสงฆ์นิกาย “กัลยาณีสีมา” ประกอบด้วยพระภิกษุมอญในสมณวงศ์เดียวกับพระสุเมธมุนีและได้อุปสมบทมาจากสีมากัลยาณิในรามัญประเทศ ที่เชื่อกันว่าเป็นสีมาที่ผูกโดยพระอรหันต์ ๑๘ รูปมากระทำทัฬหีกรรม คือ อุปสมบทซ้ำให้แก่พระองค์ในอุโบสถหน้าหน้าวัดสมอราย (ปวเรศวรียาลงกรณ์ อ่างแล้ว : ๓๕๔๖) การอุปสมบทซ้ำในครั้งนี้มีพระราชประสงค์ที่จะให้หมดความเคลือบแคลงสงสัย โดยการอุปสมบทของพระองค์ครั้งหลังสุดจะต้องมีความบริสุทธิ์ กล่าวคือได้ทรงลาสิกขา ก่อนจึงจะทรงอุปสมบทในนิกายนี้ จากนั้นพระกรรมวาจาจารย์ สวดญัตติจตุตถกรรมวาจาทั้งแบบรามัญ (สวดด้วยสำเนียงรามัญ) และแบบมคธ (สวดด้วยสำเนียงมคธ) จบครั้งหนึ่งแล้วจึงเปลี่ยนพระราชอุปัชฌายาจารย์ คือ พระสุเมธมุนี และพระกรรมวาจาจารย์ชุดใหม่เวียนกันไปในนั้นจำนวน ๑๘ รูป โดยทรงทำเช่นนี้ถึง ๖ ครั้ง (สุภรณ์ โอเจริญ ๒๕๔๑ : ๒๐๐ อ้างจาก บุญช่วย ๒๕๑๗) เพื่อให้ทรงมั่นในพระราชหฤทัยว่า เป็นการอุปสมบทที่บริสุทธิ์ถูกต้องอย่างแท้จริง และทรงถึงพร้อมด้วยความเป็นพระภิกษุมากกว่าพระภิกษุมหานิกายที่ศาสนวงศ์ได้อันตรธานไปแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว (นฤมล ชีรวัดณ์ อ่างแล้ว : ๘๘)

ควรกล่าวด้วยว่านิกายกัลยาณีสีมานั้นนับเป็นนิกายหลักของพระมอญและเป็นนิกายที่มีต้นกำเนิดมาจากลังกา หลักฐานจากจารึกกัลยาณิที่จารขึ้นโดยพระเจ้ารามาทิบดีหรือที่พม่าเรียกว่าพระเจ้าธรรมเจดีย์กษัตริย์มอญทำให้ทราบว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๕ (ค.ศ. ๑๔๗๖) (ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) พระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงบังเกิดความสงสัยในความถูกต้องของรามัญสมณวงศ์ในเรื่องการบรรพชาและอุปสมบท จึงมีพระราชโองการให้ประชุมพระเถระทั้งหลายมาตรวจสอบจากพระอรรถกถาบาลี ความปรากฏว่าสมณวงศ์รามัญนั้นมีสีมาวิบัติ (จารึกกัลยาณิ อ่างแล้ว : ๑๐๘) ทำให้การบรรพชาอุปสมบทที่เคยกระทำมาทั้งหมดบังเกิดความไม่บริสุทธิ์ตามมาด้วย เมื่อเป็นดังนี้แล้วพระเจ้าธรรมเจดีย์จึงทรงพระราชปรารภถึงสมณวงศ์นับแต่ครั้งพุทธปรินิพพานแล้ว ทรงพระราชดำริว่าพระภิกษุในลังกาทวีปเป็น “เชื้อวงศ์สืบมาแต่พระภิกษุสงฆ์ที่เปนมหาวิหารสาสนิกาย ซึ่งเปนครม-

วาที่ปฏิบัติดีบริสุทธิ์โดยแท้ สืบวงศ์มาตราบเท่าถึงทุกวันนี้” (จารึกกัลยาณี
เพ็ญอังก : ๑๑๒-๑๑๔) ด้วยเหตุนี้จึงมีพระราชประสงค์ที่จะทรงชำระสมณวงศ์
ในรามัญประเทศใหม่ โดยให้พระภิกษุจำนวนหนึ่งไปอุปสมบทให้บริสุทธิ์ใน
ลังกา แล้วมาประดิษฐานสมณวงศ์ใหม่ในรามัญประเทศ

คณะสงฆ์ที่ทรงส่งไปในลังกาครั้งนั้นได้กระทำอุปสมบทบนเรือ
ขนานในแม่น้ำกัลยาณี โดยคัดเลือกพระสงฆ์ที่มีความบริสุทธิ์สืบสมณวงศ์
ของมหาวิหารวาสิณิกายมากระทำอุปสมบทให้แก่พระมอญเหล่านั้น หลัง
เดินทางกลับจากลังกาแล้วจึงมีการผูกพัทธสีมาขึ้นใหม่โดยถอนสีมาเดิมแล้ว
กระทำสมมติสีมาที่เรียกว่า “กัลยาณีสีมา” ขึ้นใหม่ จากนั้นได้มีการหา
พระภิกษุที่มีพรรษาพอที่จะอุปัชฌาย์ได้ มากระทำการอุปสมบทให้แก่พระภิกษุ
ในรามัญประเทศ เนื่องจากพระภิกษุที่ไปบวชใหม่ยังลังกาย่อมต้องเริ่มนับ
พรรษาใหม่ทำให้พรรษาไม่พอแก่การอุปสมบทได้ (จารึกกัลยาณี เพ็ญอังก :
๑๔๖-๑๕๗) เมื่อทุกอย่างบริบูรณ์แล้วพระเจ้าธรรมเจดีย์ จึงทรงจัดการให้มี
การอุปสมบทขึ้นใหม่เพื่อชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์เช่นเดียวกับพระศาสนา
ในลังกา

เป็นที่น่าสังเกตว่าการอุปสมบทใหม่นี้พระภิกษุจะต้องลาสิกขา
จากนิกายเดิมเสียก่อนแล้วจึงบวชเป็นสามเณรใหม่ จึงจะสามารถอุปสมบท
ในนิกายใหม่ได้ อันเป็นการสืบทอดจารีตการอุปสมบทแบบลังกาซึ่งพระภิกษุ
ที่บวชในนิกายใหม่จะต้องลาสิกขาก่อน เพราะไม่อาจแน่ใจได้ว่าการอุปสมบท
แบบเดิมจะมีความถูกต้องบริสุทธิ์ (จารึกกัลยาณี เพ็ญอังก : ๑๕๗) วิธี
ปฏิบัติเช่นนี้แทบมิได้แตกต่างกันเลยกับการที่พระวชิรญาณมหาเถระทรงลา
สิกขาเพื่อจะทรงอุปสมบทใหม่ในนิกายกัลยาณีสีมาของมอญ

เมื่อพระเจ้ารามธิบดี (พระเจ้าธรรมเจดีย์) ทรง
กระทำการชำระพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์อย่างนี้แล้ว
จึงตั้งพระทัยไว้ว่าพระพุทธศาสนานี้บริสุทธิ์ผ่อง
แผ้วแล้ว เปนแดนชานอกแห่งแสงสว่างรุ่งเรืองแล้ว
เพราะการอุปสมบทก็ปราศจากความรังเกียจและ

ปราศจากภิกษุศีล และไม่มีภิกษุที่ประกอบด้วย
 โทษครหาและปรุปรวาท ขอให้พระพุทธรูป
 ดำรงอยู่ตราบเท่าถ้ำวัน ๕๐๐๐ พระวัสสาเทอญ
 (จารีกัลยาณี เฟิงอ้าง : ๑๖๘)

บทสรุปของจารีกนี้แสดงให้เห็นถึงการชำระพุทธรูปให้บริสุทธิ์
 อันเป็นกรณียกสำคัญและเป็นพระเกียรติยศอย่างยิ่งที่กษัตริย์นับแต่พระเจ้า
 อโศกมหาราชทรงชำระพุทธรูปในอินเดีย และการชำระพุทธรูปของ
 กษัตริย์ลังกานับแต่พระเจ้าปรักกรมพาหุเป็นต้นมาจนถึงการชำระพุทธรูป
 ในรามัญประเทศของพระเจ้าธรรมเจดีย์ ทั้งนี้ถือเป็นคติที่ว่ากษัตริย์องค์ใด
 ทรงสามารถชำระศาสนาวงศ์ให้บริสุทธิ์ได้ย่อมมีพระเกียรติคุณยิ่งใหญ่ปรากฏ
 ไปตลอดกาล (จารีกัลยาณี เฟิงอ้าง : ๑๖๘-๑๗๓)

พระสุเมธมุนีเมื่อครั้งแสดงกัลยาณีสีมาถวายแด่พระวชิรญาณ
 มหาเถระนั้น เชื่อว่าคงได้แสดงความเป็นมาของการชำระสมณวงศ์รามัญให้
 บริสุทธิ์เมื่อครั้งพระเจ้าธรรมเจดีย์ถวายด้วย เพราะเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ
 ต่อประวัติความเป็นมาและความสำคัญของนิกายกัลยาณีสีมาของท่านเป็น
 อย่างมาก อีกประการหนึ่งย่อมเป็นการแสดงให้เห็นว่าสมณวงศ์ของท่านมีการ
 อุปสมบทอันบริสุทธิ์อย่างแท้จริงโดยสืบทอดมาจากการอุปสมบทที่บริสุทธิ์
 มาจากลังกาอีกทีหนึ่ง จึงทำให้พระวชิรญาณมหาเถระทรงพอพระราชหฤทัย
 ในความบริสุทธิ์ของสมณวงศ์แห่งรามัญประเทศและทรงพร้อมที่จะอุปสมบท
 จากสมณวงศ์ดังกล่าว โดยจะเห็นได้จากการอุปสมบทด้วยคณะสงฆ์นิกาย
 กัลยาณีสีมาดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ข้อยืนยันที่ว่าความรับรู้เกี่ยวกับการชำระสมณวงศ์ครั้งพระเจ้า
 ธรรมเจดีย์ที่ปรากฏในจารีกัลยาณีนั้นต้องมีความสำคัญและมีการสืบทอด
 ความรับรู้นี้มายังพระภิกษุในนิกายกัลยาณีสีมาอย่างไม่ขาดสาย ยังปรากฏอยู่
 ในความรับรู้ของพระภิกษุลังกาด้วย ดังเห็นได้จากสมณสันเทศของพระสุมน
 เถระเจ้าคณะของนิกาย “มะรัมมะวงศ์” ของลังกาที่มีไปยังพระวชิรญาณมหา
 เถระใน พ.ศ. ๒๓๘๖ (ค.ศ. ๑๘๒๕) กล่าวถึงการชำระสมณวงศ์ของพระเจ้า

ธรรมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๙ ด้วย (ดำรงราชานุภาพ ๒๕๐๓ : ๔๐๑) โดยให้ความเห็นเพิ่มเติมอีกว่า “พระศาสนาเมืองมอญพม่าทั้งปวงนี้ คือ ประเวณีวงศ์มหาวีรในลังกาที่เดิยวมิใช่อื่นเลย” (ดำรงราชานุภาพ เพิ่งอ้าง : ๔๐๒)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างแล้ว : ๔๙๕) กล่าวว่า ความสำเร็จของ ธรรมยุติกนิกายภายใต้การสถาปนาของพระวชิรญาณ มหาเถระในอันที่จะ ดำรงรักษาความบริสุทธิ์ของพุทธศาสนานั้น นับว่าเป็นความสำเร็จที่ล้ำหน้าไป กว่าความพยายามชำระคณะสงฆ์ของพระมหากษัตริย์นับแต่พระเจ้ากรุงธนบุรี ลงมา แม้ว่าพระองค์ไม่ได้มีพระราชอำนาจที่จะสามารถชำระพระสงฆ์แบบ พระมหากษัตริย์ได้ก็ตาม แต่ความพยายามในการสร้างคณะสงฆ์ใหม่ให้มีความบริสุทธิ์สามารถกระทำสังฆกรรมได้อย่างปราศจากมลทินนั้นก็นับ เป็นการกระทำที่เทียบเท่ากับการชำระพระสงฆ์ของ “พระธรรมิกราช” ที่ได้ เคยกระทำมาแล้วในอดีต อันเป็นการพิสูจน์พระบรมเดชานุภาพของพระองค์ ในทางศาสนาได้ประการหนึ่ง

อย่างไรก็ดี ผู้เขียนเห็นว่า การดำเนินพระราชกรณียกิจเช่นนี้ มิได้เกิดขึ้นจากกระแสภายใต้การฟื้นฟูพุทธศาสนาในสังคมสยามเพียงลำพัง เท่านั้น การฟื้นฟูสมณวงศ์ของพระองค์น่าจะเกิดจากแรงบันดาลใจจากการศึกษาและการสดับรับฟังเกี่ยวกับการชำระสมณวงศ์ต่าง ๆ ของนิกายเถรวาท อาทิ สมณวงศ์ของมอญ ซึ่งต่างก็ถือเอาลังกาเป็นศูนย์กลาง เพราะการชำระ พุทธศาสนาในแต่ละครั้งนั้น สมณวงศ์ของลังกาจะเป็นสมณวงศ์สำคัญที่ แต่ละประเทศซึ่งนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทจะส่งพระภิกษุมารกระทำ อุปสมบทใหม่ให้มีความบริสุทธิ์เสมอมา ดังนั้น เมื่อพระวชิรญาณมหาเถระมี พระราชประสงค์จะทรงชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ ย่อมทำให้ทรงย้อนกลับไป พิจารณาหาต้นกำเนิดสมณวงศ์ที่เชื่อกันว่าเป็นจุดเริ่มแรกของสมณวงศ์ แบบเถรวาทอีกครั้งแบบเดียวกับที่พระเถระานุเถระหรือพระธรรมิกราชในอดีต ได้กระทำมา ซึ่งก็คือ สมณวงศ์จากลังกา นั่นเอง ข้อยืนยันนี้ปรากฏใน พระสมณสาสน์ที่พระวชิรญาณมหาเถระทรงมีไปถึงพระเถระลังกาถึงความ พิจารณาอันแท้จริงของคณะธรรมยุติกนิกายในเรื่องสมณวงศ์ว่า

อนึ่ง ในเรื่องวงศ์นี้ พวกข้าพเจ้าขอบอกความมุ่งหมายของบัณฑิตฝ่ายธรรมยุติตามความเป็นจริงโดยสังเขป คือ หากสีหพงศ์เก่ายังตั้งอยู่ในสีหพทวิปมาจนถึงปัจจุบันนี้ไซ้ พวกธรรมยุติบางเหล่าจักละวงศ์เดิมของตนบ้าง บางเหล่าจักให้ทำทัฬหกรรมบ้าง แล้วนำวงศ์ (สีหพ) นั้นไปเป็นแน่แท้ แต่เพราะไม่ได้วงศ์เก่าเช่นนั้น ไม่เห็นวงศ์อื่นที่ดีกว่า จึงตั้งอยู่ในรามัญวงศ์ซึ่งนำไปแต่สีหพงศ์เก่าเหมือนกัน ด้วยสำคัญเห็นวงศ์ (รามัญ) นั้น เท่านั้นเป็นวงศ์ดีกว่าเพื่อน โดยความที่ผู้นำวงศ์ไปนั้นเป็นผู้นำไปจากสีหพทวิปในกาลก่อนบ้าง โดยความที่วิธีแปลงเสียงอักขระของภิกษุรามัญเหล่านั้นใกล้เคียงกับสีหพในบัดนี้บ้าง

(จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๑๑ ภาคที่ ๑ : ๔)

ดังนั้น สมณวงศ์จากมอญ แม้จะดูว่ามีอิทธิพลต่อการสถาปนาธรรมยุติกนิกายเป็นอย่างมากก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาให้ลึกลงไปแล้วจะเห็นว่า สมณวงศ์มอญเป็นเพียงสะพานเชื่อมต่อไปยังสมณวงศ์ดั้งเดิมอันเชื่อกันว่าเป็นต้นกำเนิดของสมณวงศ์นิกายเถรวาทเท่านั้น ซึ่งก็คือ สมณวงศ์ของลังกา

สมณวงศ์ของลังกาในฐานะต้นรากของสมณวงศ์นิกายเถรวาท

สมณวงศ์ลังกานับว่าเป็นสมณวงศ์ที่มีความสำคัญอย่างสูงต่อพุทธศาสนานิกายเถรวาทในประเทศไทย เพราะได้รับการยอมรับนับถือกันต่อมาในฐานะที่เชื่อกันว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปลังกาทวิปถึง ๓ ครั้ง โดยมีพระประสงค์จะให้พระศาสนาของพระองค์ตั้งมั่นอยู่ในประเทศนั้น (รัตน-ปัญญาเถระ ๒๕๔๐ : ๓๐๓) ลังกาจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นมัชฌิมประเทศ คือ ประเทศในชมพูทวีปอันเป็นที่ตั้งแห่งพระพุทธศาสนา (ธรรมปริชา ๒๕๓๕ :

๒๔๙) นอกจากนี้ยังถือกันว่าลังกาเป็นดินแดนต้นกำเนิดของนิกายเถรวาท ซึ่งเผยแผ่ไปยังดินแดนต่าง ๆ รวมทั้งเป็นต้นวงศ์ของนิกายเถรวาทที่ปรากฏอยู่ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันอย่างไม่ขาดสาย จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์สมณวงศ์ของลังกาก็ยังมีฐานะความสำคัญอย่างมากอยู่เช่นเดิม

เมื่อลังกากลับมาเป็นศูนย์กลางของนิกายเถรวาทอีกครั้งหนึ่งในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒-๑๓) ทำให้ดินแดนที่นับถือนิกายเถรวาทหันไปให้ความสนใจกับลังกาเป็นอย่างมากในฐานะที่เชื่อกันว่าลังกาเป็นต้นกำเนิดของสมณวงศ์ของนิกายเถรวาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความสำคัญกับการอุปสมบทที่ลังกา เพราะหากพระภิกษุรูปใดได้อุปสมบทและศึกษาพระธรรมวินัยที่ลังกาแล้วย่อมเป็นที่ยกย่องนับถือจากบรรดาพระภิกษุและพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมาก พระภิกษุจากดินแดนอื่นต้องยอมรับการบวชใหม่แบบลังกา เนื่องจากพระภิกษุลังการังเกียจว่าสมณวงศ์จากต่างดินแดนนั้นไม่บริสุทธิ์ ถือกันว่าการอุปสมบทในสิมากัลยาณีเป็นการอุปสมบทที่บริสุทธิ์ปราศจากมลทินอย่างแท้จริง เพราะนอกจากจะถือกันว่าการอุปสมบทในนทีสิมาเป็นการอุปสมบทบริสุทธิ์ที่สุดแล้ว แม่น้ำกัลยาณีซึ่งใช้เป็นนทีสิมาก็เชื่อกันว่าเป็นแม่น้ำที่พระพุทธเจ้าเคยทรงสนาน (จาริกกัลยาณี อ่างแล้ว : ๑๒๖) นอกจากนี้ การรับการบวชแบบลังกาอีกครั้งจึงถือเป็นการรับเอาวัตรปฏิบัติของลังกาเป็นของตนและรับนับถือว่าเป็นวงศ์เดียวกันกับพระภิกษุในลังกาด้วย (พิมพ์รำไพ เปรมสมิทท์ ๒๕๒๕ : ๑๓)

หลักฐานจากพระราชพงศาวดารฉบับหอแก้วของพม่าได้กล่าวถึงพระภิกษุत्मลีนทะ ผู้ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากรุงกัมพูชา ทั้งเป็นเพื่อนและสาวกของพระภิกษุชาวมอญฉายาว่า ฉปะตะ ซึ่งได้ไปอุปสมบทที่ลังกาและกลับมาเผยแผ่นิกายลังกาวงศ์ที่พุกามประเทศเมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๔ (ค.ศ. ๑๑๙๑) (The Glass Palace 1960 : 143-144) จึงเป็นหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรชิ้นแรก ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมณวงศ์ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันกับสมณวงศ์จากมอญและลังกา และแสดงให้เห็นการให้ความสำคัญกับการอุปสมบทที่ลังกา

ใน พ.ศ. ๑๙๖๖ (ค.ศ. ๑๔๒๓) พระมหาเถระ ๒๕ รูป จาก เชียงใหม่ซึ่งมีพระมหาธัมมคัมภีร์เถระและพระมหาเมธังกรเถระ และพระ มหาเถระ ๘ รูปจากกัมโพชหรือลพบุรีรวมกับพระมหาเถระรามัญอีก ๖ องค์ รวม ๓๙ องค์ ได้เดินทางไปยังลังกาทวีป โดยตั้งความปรารถนาว่า “เมื่อ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ได้เสด็จไปลังกาทวีปถึง ๓ ครั้ง โดยจะให้ศาสนาของพระองค์ตั้งมั่นในลังกาทวีป แม้พวกเราควรจะไป ลังกาทวีป นำเอาหลักการแห่งศาสนาไปปลูกฝังในประเทศของเรา” (รัตน- ปัญญาเถระ อ่างแล้ว : ๓๐๓) พระมหาเถระเหล่านี้ได้ศึกษาอักษรศาสตร์ การอ่านออกเสียง การสวดออกเสียงตามตัวอักษรที่ใช้กันในลังกา หลังจากนั้นจึงได้อุปสมบทในเรือนานที่ทำเรือยาปา แม่น้ำกัลยาณี (รัตนปัญญาเถระ อ่างแล้ว : ๓๐๓)

หลังจากที่พระมหาเถระเหล่านี้กลับจากลังกา ก็กระทำอุปสมบท ซ้ำให้กับพระมหาเถระสีลวิสุทธิผู้เป็นพระอาจารย์ของบรมกษัตริย์อโยชชาธิบดี หรือสมเด็จพระเจ้าสามพระยา (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๖๗-๒๐๒๖/ค.ศ. ๑๔๒๔- ๑๔๘๓) (รัตนปัญญาเถระ อ่างแล้ว : ๒๘๗) และเดินสายไปเผยแผ่ศาสนา และอุปสมบทซ้ำให้กับพระมหาเถระที่ศรีลังกา ลัย สุโขทัย จนกระทั่งพระมหา ธรรมคัมภีร์เถระและพระมหาเมธังกรเถระได้ขึ้นมายังเชียงใหม่และจำพรรษา อยู่ที่วัดป่าแดงมหาวิหารเพื่อเผยแผ่ศาสนานิกาย “สีหฬภิกขุ” ณ ที่แห่งนี้

การเผยแผ่พุทธศาสนานิกาย “สีหฬภิกขุ” ภายใต้การนำของ พระมหาธรรมคัมภีร์และพระมหาเมธังกรเถระได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งของ การเผยแผ่พุทธศาสนานิกายสีหฬภิกขุในแนวใหม่กับนิกายลังกาวงศ์เดิม โดย นิกายใหม่ได้อ้างว่า “ได้นำเอาหลักการแห่งศาสนาไปปลูกฝังในประเทศของเรา” (รัตนปัญญาเถระ อ่างแล้ว : ๓๐๓) นอกจากนี้ฝ่ายสีหฬภิกขุโจมตีวัตร ปฏิบัติของฝ่ายลังกาวงศ์เก่าว่าไม่มีความเหมาะสม ซึ่งแทบจะไม่แตกต่างกัน เลยกับแนวคิดในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของพระวชิรญาณมหาเถระและ ความขัดแย้งระหว่างธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย นอกจากนี้ยังน่าสังเกตว่า การให้ความสำคัญกับการอ่านออกเสียงและการสวดออกเสียงตามตัวอักษร แบบลังกา ของคณะพระมหาเถระที่ไปอุปสมบทใหม่ในลังกาก็เป็นสิ่งที่พระ

วชิรญาณมหาเถรทรงให้ความสำคัญอย่างมากดังปรากฏในพระสมณสาสน์ของพระองค์ (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๑๑, ภาคที่ ๑ : ๔) ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการนำแนวคิดของสมณวงศ์ลังกาเข้ามาเป็นแนวคิดปฏิรูปกับพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม

พระวชิรญาณมหาเถรกับสมณวงศ์ของลังกา

ความสำคัญของลังกาน่าจะมีมาตลอดจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศแห่งอยุธยา (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๒๗๖-๒๓๐๑/ค.ศ. ๑๗๓๓-๑๗๕๘) เมื่อพระเจ้าเกียรติสิริสิงห์กษัตริย์ลังกาได้ทรงส่งสมณทูตมาขอพระภิกษุอยุธยาจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศไปทำอุปสมบทที่ลังกาใน พ.ศ. ๒๒๙๙ (ค.ศ. ๑๗๕๖) อันเนื่องมาจากสมณวงศ์ที่ลังกาต้องเสื่อมสูญไปเพราะการทำลายของโปรตุเกส ทำให้ทางอยุธยามีความตื่นตัวกับเหตุการณ์ครั้งนี้เป็นอย่างมาก สมเด็จพระเจ้าบรมโกศจึงทรงส่งสมณทูตนำโดยพระอุบาลีออกไปสืบพระศาสนาแบบ “สยามนิกาย” หรือที่เรียกว่า “อุบาลีวงศ์” ให้แก่ชาวลังกา (ดำรงราชานุภาพ ๒๕๐๓ : ๑๐๔) การประสบความสำเร็จอย่างงดงามของการสืบสมณวงศ์ในครั้งนั้นทำให้พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ทรงให้ความสำคัญกับลังกาเช่นกัน

การรื้อฟื้นความสัมพันธ์ระหว่างสมณวงศ์ของไทยกับลังกาในสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏเป็นครั้งแรก (แต่อย่างไม่เป็นทางการ) ใน พ.ศ. ๒๓๕๒ (ค.ศ. ๑๘๐๙) อันเป็นปีสุดท้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อมีพระภิกษุเดินทางจากลังกามาขึ้นฝั่งที่นครศรีธรรมราชและแสดงความประสงค์ที่จะเข้ามายังพระนคร เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัด) จึงช่วยเป็นธุระจัดการส่งพระสงฆ์ลังกาดังกล่าวเข้ามายังพระนครอันประกอบด้วยพระภิกษุ ๑ รูปชื่อ พระวัลลิตตะระภิกษุ และสามเณร ๒ รูปชื่อ รัตนपालะและหิธายะ (ทิพากรวงศ์ฯ ๒๕๓๙ : ๒๐๖)

พระภิกษุและสามเณรลังกาที่เข้ามาในครั้งนั้น เป็นความปรารถนาส่วนบุคคลไม่ได้เป็นการเข้ามาอย่างเป็นทางการ เนื่องจากไม่มีสมณสาสน์หรืองานที่ได้รับมอบหมายจากฝ่ายลังกาแต่อย่างใด (พิมพ์ราไพ เปรมสมิทธิ์

อ้างแล้ว : ๔๕) แต่ฝ่ายไทยก็ได้ให้ความนับถือในฐานะที่เป็นสมณวงศ์จากลังกาโดยให้การต้อนรับเป็นอย่างดีถึงกับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จำพรรษาที่วัดมหาธาตุอันเป็นพระอารามหลวงและถวายนิตยภัตรให้ถึงวันละบาท (ทิพาการวงศ์ฯ ๒๕๓๙ : ๒๐๖) ต่อมาสามเณรศิษย์ไม่ถูกกับสามเณรอีกรูปหนึ่งจึงนิมนต์ให้ย้ายไปจำพรรษาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) แทน ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สามเณรทั้ง ๒ รูปนี้ได้ขอพระราชทานอุปสมบท จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อุปสมบทเป็นนาคหลวงในวัดพระศรีรัตนศาสดารามและรับพระราชทานนิตยภัตรเสมอมา (ทิพาการวงศ์ฯ เพิ่งอ้าง : ๖๕) อันแสดงให้เห็นถึงความนับถือที่มีต่อสมณวงศ์ลังกาเป็นอย่างมาก ถึงขนาดรับเป็นนาคหลวงและอุปสมบทในพระอุโบสถของวัดในพระบรมมหาราชวัง แม้ว่าพระภิกษุและสามเณรเหล่านี้จะมีที่ท่าที่ไม่น่าเชื่อถือนักก็ตาม

ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้มีพระสงฆ์ลังกาเดินทางเข้ามาเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๖ (ค.ศ. ๑๘๑๓) คือ พระศาสนวงศ์ซึ่งได้นำพระบรมสารีริกธาตุ ๒ องค์พร้อมกับพระศรีมหาโพธิ์ ๑ กิ่ง แจ็งแก่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชว่า จะมาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้จัดเรือเข้ามายังพระนครโดยพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แวะที่ท่าเมืองสมุทรปราการก่อนเพื่อให้ราชบุรุษไปถามความซึ่งก็ได้รับการตอบกลับมาจาก พระมหาสังฆนายกของลังกาให้เชิญพระบรมสารีริกธาตุและพระศรีมหาโพธิ์เข้ามาถวาย แต่ไม่มีสมณสาสน์กำกับมาด้วย ทำให้ทรงกลางแคลงพระราชหฤทัยแต่ด้วยความที่ทรงเห็นว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุและพระศรีมหาโพธิ์แท้จึงทรงรับพระศาสนวงศ์ให้เข้ามายังพระนคร สถิตยังวัดมหาธาตุและพระราชทานนิตยภัตรเดือนละ ๓ ตำลึงเสมอมา (ดำรงราชานุภาพ ๒๕๐๓ : ๓๐๓-๓๐๔)

ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงทราบข่าวการพระศาสนาที่ลังกาจากพระศาสนวงศ์ซึ่งกราบทูลว่า ลังกาอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษแล้ว ก็ทรงพระปริวิตกถึงศาสนาที่ลังกาว่าจะวิปริตผันแปรไปเพียงใด จึงทรงแต่งสมณทูตอันประกอบด้วยพระภิกษุ ๘ รูปซึ่ง

ประสงค์จะนมัสการเจดีย์สถานทีลังกา ในการนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำของพระราชอุทิศไปบูชาพระทันตธาตุและเจดีย์สถานในลังกาทวีปพร้อมกับพระราชสาส์นด้วย (ทิพากรวงศ์ฯ ๒๕๒๖ : ๖๖-๖๘) การส่งสมณทูตไปในครั้งนี้จึงเป็นได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากบรรดาพุทธศาสนิกชนในลังกาทางลังกาได้จัดกระบวนแห่สมณทูตไปในเมืองแคนดี้และจัดการรับรองให้พักที่วัดบุปผาราม ซึ่งพระภิกษุไทยที่ไปจากอยุธยาครั้งพระอุบาลีในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเคยพำนักอยู่ รัฐบาลอังกฤษเองก็ให้ความร่วมมือและอุปถัมภ์พระภิกษุเหล่านี้เป็นอย่างดีตลอดระยะเวลาที่พำนักยังลังกา (ทิพากรวงศ์ฯ เฟิงอั้ง : ๔๕) การเดินทางในครั้งนี้นับว่าบรรลุผลตามความมุ่งหมาย คือ ได้ทราบข่าวคราวของพระศาสนาในลังกาว่า ได้รับการส่งเสริมเป็นอย่างดีจากอังกฤษที่ปกครองลังกา และสามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างพระสงฆ์สยามกับพระสงฆ์ลังกาด้วย (พิมพ์ร่ำไพ เปรมสมิทธิ์ อั้งแล้ว : ๑๐๑) ครั้งนั้นทางลังกาได้มอบปูชนียวัตถุที่สำคัญให้แก่ฝ่ายสยาม ที่สำคัญ ได้แก่ สตุปทำด้วยทอง เงิน และงา บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพัชนี ทูลเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ถวายสมเด็จพระสังฆราช และสมเด็จพระพนรัตน์ รวมทั้งพระพุทธรูป (ดำรงราชานุภาพ ๒๕๐๕-๒๕๐๖ : ๓๕๔) และหน่อพระศรีมหาโพธิ์ ๖ ต้นมาปลูกยังพระอารามต่าง ๆ (ดำรงราชานุภาพ เฟิงอั้ง : ๓๖๒)

ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๐ (ค.ศ. ๑๘๓๗) พระองค์ทรงปรึกษากับพระสงฆ์ ๓ รูป คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหมื่นนุชิตชิโนรส (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส) และพระวชิรญาณมหาเถระ ถึงเรื่องที่จะทรงส่งพระภิกษุไปกับเรือกำปั่นระบิลบัวแก้วไปยังลังกาเพื่อสืบหาพระไตรปิฎกฉบับที่ขาดหายเสาะหาพระบรมสารีริกธาตุ และเพื่อฟังข่าวจากเรือกำปั่นที่จะมายังไทยจากลังกาด้วย ปรากฏว่าพระวชิรญาณเถระทรงเป็นพระองค์เดียวที่เห็นสมควรจะให้ส่งไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชานุมัติพร้อมกับพระราชทานอำนาจให้พระวชิรญาณมหาเถระทรงจัดการเรื่องนี้ด้วย (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๔๗๐ : ๑-๒) เหตุการณ์ครั้งนี้ในด้านหนึ่งได้แสดงให้เห็นว่า

พระวชิรญาณมหาเถรทรงเอาพระราชหฤทัยใส่และให้ความสำคัญทางศาสนา ต่อลังกาเป็นอย่างมาก

ครั้งนั้นพระวชิรญาณมหาเถระได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะส่ง คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายไปทั้งหมด โดยได้ทรงเลือกพระโสภิตไว้รูปหนึ่ง แต่เนื่องจากพระสงฆ์อยากไปลังกากันมากจึงก่อให้เกิดปัญหา และเมื่อ พระสงฆ์เหล่านี้เดินทางไปยังสิงคโปร์ก็ถูกเรียกตัวกลับ (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพิ่งอ้าง : ๘) ความล้มเหลวครั้งนี้ทำให้ทรงโหม่นสมากถึงกับทรงบันทึก เหตุการณ์ไว้ แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่าพระองค์และคณะสงฆ์ของธรรมยุติก- นิกายได้ให้ความสำคัญกับสมณวงศ์ของลังกาอย่างจริงจัง

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๘๓ (ค.ศ. ๑๘๔๐) ได้มีพระภิกษุลังกา คือ พระกั๊กกุสนธ์เดินทางเข้ามายังพระนครเพื่อนมัสการพระเจดีย์สถานและฟัง ชาวพุทธศาสนาในสยามประเทศ (ทิพาการวงศ์ฯ ๒๕๓๘ : ๘๕) จึงมีรับสั่ง ให้ราชบุรุษไต่ถามข้อวัตรปฏิบัติก็สามารถชี้แจงข้อวัตรปฏิบัติได้อย่างแม่นยำ จนพระวชิรญาณมหาเถระเองถึงกับทรงบันทึกไว้ว่า “แลคติปฏิบัติเล็กน้อยก็ ร่วมกันกับเราทั้งปวงซึ่งอยู่ในวัดบวรนิเวศพระอารามหลวงโดยมาก” ทรง ยินดีมากจึงโปรดให้พระกั๊กกุสนธ์มาจำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหาร (ดำรง ราชานุกาพ ๒๕๐๕-๒๕๐๖ : ๓๖๖)

จากสมณสันเทศของพระสุมนเถระเจ้าคณะของนิกายมะรัมมะวงศ์ ของลังกาทำให้ทราบว่า พระกั๊กกุสนธ์เป็นพระภิกษุนิกายมะรัมมะวงศ์ (ดำรง ราชานุกาพ ๒๕๐๓ : ๓๔๘) นิกายนี้เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๕ (ค.ศ. ๑๘๐๒) เนื่องจากมีสามเถร ๖ รูปจากลังกาไปกระทำอุปสมบทที่เมืองอมรปุระของพม่า เนื่องจากเป็นคนที่มีความรู้ทางสังคัมตำ จึงไม่อาจอุปสมบทในลังกาซึ่งมีความ เกร่งครัดในการเลือกผู้ที่มีความรู้ทางสังคัมได้ เมื่อกลับมายังลังกาจึงได้มา สถาปนานิกายสงฆ์ขึ้นใหม่โดยใช้ชื่อตามสมณวงศ์ที่พม่าเรียกว่า “มะรัมมะวงศ์” (ดำรงราชานุกาพ ๒๕๐๕-๒๕๐๖ : ๔๐๒-๔๐๓)

ด้วยเหตุนี้ นิกายมะรัมมะวงศ์จึงเป็นนิกายเดียวกับนิกาย กัลยาณีสีมาที่ได้เผยแผ่ยังรามัญประเทศเมื่อปี พ.ศ. ๒๐๑๙ (ค.ศ. ๑๔๗๖) นั่นเอง และนิกายกัลยาณีสีมาก็เป็นนิกายที่พระวชิรญาณมหาเถรทรง

อุปสมบทใหม่และรับวัตรปฏิบัติของนิกายนี้มาใช้ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่พระ
 วชิรญาณมหาเถระจะทรงพระราชปรารภว่า วัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ต้อง
 ตรงกับธรรมยุติกนิกาย เพราะนิกายทั้ง ๓ นี้ก็ล้วนมีรากเหง้ามาจากสมณ-
 วงศ์เดียวกัน คือ สมณวงศ์ของลังกา นั่นเอง ดังที่พระสุนทรเจ้าคณะนิกาย
 มหามงกุฎได้กล่าวไว้ในสมณสันเทศ (จดหมายข่าว) มีมาถึงพระวชิรญาณ
 มหาเถระว่า

อันพวกมอญมอญวงศ์ คือพวกเรานี้ จะเป็น
 เชื้อสายอื่นหามิได้ ก็เป็นเชื้อสายศาสนาในลังกานี้
 เอง...ประเพณีพระสงฆ์ลังกาเดิมที่โบราณจดหมาย
 กับประเพณีพระสงฆ์เมืองมอญเมืองพม่าทุกวันนี้จึง
 ถูกต้องร่วมกันโดยมาก ความอันนี้ถ้าท่านผู้มีอายุทั้ง
 ปวงมิเชื่ออาราธนาไปสืบถามพระสงฆ์ทั้งมอญทั้ง
 พม่าที่มีในสยามประเทศคุณเถิด แม้นอย่างไรความก็
 จะสมดังเราว่ามา เพราะว่าจะจดหมายเหตุในลังกามีอยู่
 เป็นแน่ เพราะดังนี้แลจึงได้รู้ว่าพระศาสนาเมืองมอญ
 เมืองพม่าทั้งปวงนี้ คือ ประเพณีวงศ์มหาวีรใน
 ลังกาที่เดียวมิใช่อื่นเลย

(ดำรงราชานุภาพ เฟื่องอ้าง : ๔๐๑-๔๐๒)

จากหลักฐานที่ประมวลมาทั้งหมดนี้น่าจะแสดงให้เห็นความ
 สัมพันธ์ระหว่างธรรมยุติกนิกายและสมณวงศ์ของมอญและลังกา การกล่าวว่า
 “พระศาสนาเมืองมอญเมืองพม่าทั้งปวงนี้ คือ ประเพณีวงศ์มหาวีรในลังกา
 ที่เดียวมิใช่อื่นเลย” คงเป็นที่รู้กันทั่วไปในหมู่พระมอญนิกายกัลยาณีสีมาว่า
 ศาสนวงศ์ของตนนั้นสืบทอดมาโดยตรงจากลังกา พระสุเมธมนีซึ่งเป็น
 พระมอญในนิกายกัลยาณีสีมาก็คงถ่ายทอดเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่าง
 สมณวงศ์ของมอญกับลังกาที่ถวายแด่พระวชิรญาณมหาเถระ ประกอบกับ
 คุณสมบัติอันน่าเลื่อมใสของพระมอญโดยเฉพาะพระสุเมธมนีเองย่อมทำให้

พระองค์ทรงบังเกิดความเลื่อมใสว่า สมณวงศ์ของมอญมีความบริสุทธิ์ อันเนื่องมาจากความบริสุทธิ์ที่สืบทอดมาจากสมณวงศ์อันเป็นต้นกำเนิดจาก “ลังกา” อีกทีหนึ่งนั่นเอง ดังนั้น ทุกครั้งเมื่อสมณวงศ์ต่าง ๆ ได้กล่าวถึงการสืบทอดวงศ์ก็ย่อมอ้างอิงว่าสมณวงศ์ของตนได้สืบทอดมาจากสมณวงศ์ของลังกาอันเป็นต้นแบบสมณวงศ์ทั้งปวงแทบทั้งสิ้น

การที่พระวชิรญาณมหาเถระทรงรับเอาสมณวงศ์ของมอญนิกายกัลยาณีสีมามาเป็นต้นวงศ์ของธรรมยุติกนิกายมิใช่เพราะทรงเลื่อมใสในสมณวงศ์ของมอญอย่างแท้จริง หากแต่ทรงเล็งเห็นแล้วว่า สมณวงศ์ของมอญได้สืบทอดมาจาก “สีหพงศ์เก่า” อันถือเป็นต้นแบบของสมณวงศ์นิกายเถรวาทด้วยเหตุนี้ แรغبันดาลพระทัยในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายอันมีหัวใจสำคัญคือ การกลับไปหาพุทธวจนะดั้งเดิมก็เท่ากับเป็นการกลับไปหารากเหง้าของพระศาสนาดั้งเดิมที่ทรงเชื่อว่าจะมีความถูกต้องตรงตามพระวจนะมากที่สุด และรากเหง้าของพระศาสนาอันเป็นต้นกำเนิดของสมณวงศ์อันแท้จริงก็คือ “สมณวงศ์ของลังกา” นั่นเอง พระราชดำริเช่นนี้ยังได้สะท้อนให้เห็นเป็นรูปธรรมในพระพุทธรูปและสถาปัตยกรรมยุติกนิกายที่ทรงสร้างขึ้นด้วย

พุทธศิลป์ของธรรมยุติกนิกาย

ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างดินแดนต่าง ๆ ในแถบนี้ นอกจากจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยมและมุมมองใหม่ ๆ ที่มีต่อพุทธศาสนาแล้ว ก็ยังเป็นสิ่งที่กำหนดความเปลี่ยนแปลงของพุทธศิลป์ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบันด้วย ดังนั้น นอกเหนือจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างธรรมยุติกนิกายและสมณวงศ์จากมอญและลังกาแล้ว การแสดงออกทางด้านพุทธศิลป์ของธรรมยุติกนิกายที่แปรเปลี่ยนไปจากประเพณีปฏิบัติเดิมของการสร้างศิลปะในพุทธศาสนาอย่างเห็นได้ชัด ก็น่าที่จะสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลบางประการจากภายนอกที่เข้ามามีผลต่อการกำหนดรูปแบบของศิลปะที่สร้างขึ้นในธรรมยุติกนิกายด้วย

พุทธศิลป์ของธรรมยุติกนิกายเป็นสื่อสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดอันผิดแปลกไปจากพุทธศิลป์ที่เคยสร้างกันมาก่อนหน้านี้ และทำให้ธรรมยุติกนิกายดูมีความแตกต่างจากมหานิกายอย่างเด่นชัดจากผลงานทางพุทธศิลป์ที่สร้างขึ้น ความแตกต่างนี้มักได้รับการอธิบายกันหลายกระแสแนวคิดหนึ่งเชื่อว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพุทธศิลป์ของธรรมยุติกนิกายเกิดจากการที่พระวชิรญาณมหาเถระทรงพยายามทำให้นิกายใหม่ของตนเองต้องมีความสอดคล้องกับพระอรธกถาบาลี หรือไม่ก็ยกให้กับอิทธิพลของศิลปะตะวันตกที่มีเข้ามามีบทบาทในสังคมสยามในขณะนั้นอันส่งผลโดยตรงต่อความเปลี่ยนแปลงทางด้านพุทธศิลป์ หรือมิฉะนั้นก็เป็นการอธิบายที่ให้น้ำหนักความสำคัญกับเรื่องของพัฒนาการทางความคิดที่เกิดขึ้นภายในประเทศเองซึ่งส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของพุทธศิลป์ของธรรมยุติกนิกาย

ในบทความชิ้นนี้จะวิเคราะห์พุทธศิลป์ที่เป็นศาสนวัตถุอันเนื่องในธรรมยุติกนิกายที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดเบื้องหลังซึ่งมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ของธรรมยุติกนิกาย โดยมุ่งไปยังช่วงแรกของการประดิษฐานธรรมยุติกนิกายของพระวชิรญาณมหาเถระในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๒-๒๓๗๓ (ค.ศ. ๑๘๒๙-๑๘๓๐) อันเป็นช่วงเวลาที่พระวชิรญาณมหาเถระทรงสร้างถาวรวัตถุอันเนื่องในพุทธศาสนาเพื่อแสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ของปูชนียวัตถุของธรรมยุติกนิกายซึ่งแตกต่างจากของมหานิกายไว้ ๒ สิ่งสำคัญด้วยกัน อันได้แก่ พระพุทธรูปและสถูป

พระสัมพุทธพรณี : พระพุทธรูปแบบธรรมยุติกนิกายองค์แรก

พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเป็นองค์แรกภายใต้แนวความคิดแบบธรรมยุติกนิกายของพระวชิรญาณมหาเถระ คือ พระสัมพุทธพรณี (ภาพที่ ๑) พระวชิรญาณมหาเถระทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานให้ขุนอินทรพิณิจเจ้ากรมช่างหล่อสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ (ค.ศ. ๑๘๓๐) (ปวเรศวรียาลงกรณ์ อั้งแล้ว : ๓๕๔๖) ในช่วงแรกเริ่มของการสถาปนาธรรมยุติกนิกายอย่างเป็นทางการ

ทางการ พระสัมพุทธพรรณีทำจากสัมฤทธิ์กะไหล่ทอง ประทับสมาธิราบปางสมาธิบนฐานสิงห์ที่ตกแต่งด้วยลวดลายพรรณพฤกษาและลายเครือเถาแบบฝรั่ง เช่นเดียวกับผ้าทิพย์ที่ทำเป็นรูปม่านแหวกออกคล้องด้วยพวงอุษะแบบศิลปะตะวันตก พระพักตร์ค่อนข้างกลม มีพระอุณาโลมที่กึ่งกลางระหว่างพระขนง ทรงครองจีวรห่มดองที่มีลักษณะเป็นริ้ว สันนิษฐานว่าพระอังสะประทับกันยาวจนจรดพระหัตถ์

แม้พุทธลักษณะทั่วไปของพระสัมพุทธพรรณีโดยเฉพาะพระพักตร์ที่ค่อนข้างกลมเหมือนหน้าหุ่นจะดูไม่แตกต่างจากพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ตาม แต่สิ่งที่ทำให้พุทธลักษณะของพระสัมพุทธพรรณีต่างจากพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกันอย่างเห็นได้ชัดก็คือ พระพุทธรูปองค์นี้ไม่มีพระเกตุมาลาหรือพระอุษณิษะ คือ กะโหลกส่วนที่นูนขึ้นออกมากกลางศีรษะ ๑ ในมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธรูป เช่นเดียวกับรอยยับย่นจนเป็นริ้วของจีวรก็ไม่เคยปรากฏมาก่อน ส่วนพุทธลักษณะอื่น ๆ ยังคงเหมือนกับพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน

ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระวชิรญาณมหาเถระมีพระดำริในการสร้างพระพุทธรูปองค์นี้เช่นไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำอธิบายเกี่ยวกับพุทธลักษณะของพระพุทธรูปที่แปรเปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยสร้างกันมา เช่น การเว้นไม่ทำพระเกตุมาลา แม้แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระสานุศิษย์พระองค์สำคัญผู้ทรงพระนิพนธ์ประวัติของคณะธรรมยุติกนิกายเมื่อแรกสถาปนา ก็ได้ทรงพระปรารภถึงพระพุทธรูปองค์นี้ในเชิงเหตุผลเบื้องหลังการสร้างนอกจากประวัติความเป็นมา ส่วนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชนิพนธ์ว่าเป็น “พระรูปอย่างใหม่ตามพระราชอัธยาไศรย” เท่านั้น (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๔๕๕ : ๔๕)

ความไม่ชัดเจนของหลักฐานเกี่ยวกับแนวคิดเบื้องหลังการสร้างพระพุทธรูปแบบธรรมยุติกนิกายของพระวชิรญาณมหาเถระ ทำให้นักวิชาการตีความให้ความเห็นที่แตกต่างกันไป โดยให้อรรถาธิบายเป็น ๒ แนวทางด้วยกัน กล่าวคือ การตีความแนวแรก มีสมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรง

เป็นผู้นำ พระองค์ประทานพระอภิบายว่า พระวชิรญาณมหาเถระทรงสร้างพระสัมพุทธพจน์ขึ้นตามที่ทรงเชื่อว่าถูกต้องแท้จริงตามพุทธลักษณะที่ปรากฏในพระอรรถกถาบาลี แนวการตีความนี้เป็นการมองในเชิงความคิดทางศาสนาว่าการสร้างพระพุทธรูปแบบธรรมยุติกนิกาย เกิดจากการเห็นความถูกต้องตรงตามพระไตรปิฎกของพระวชิรญาณมหาเถระ ซึ่งทรงพยายามสอบสวนพุทธลักษณะของพระพุทธรูปเจ้าเพื่อสร้างพระพุทธรูปให้มีความถูกต้องตรงตามพระอรรถกถาบาลีหรือไม่ก็พระคัมภีร์ต่าง ๆ (ดำรงราชานุภาพ ๒๔๖๙ : ๑๔๖; พิริยะ ๒๕๔๒ : ๑๐-๔๓)

แนวการตีความกลุ่มที่ ๒ เป็นกลุ่มที่เชื่อว่า พุทธรูปแบบธรรมยุติกนิกายมีจุดเด่นอยู่ที่การปรับปรุงรูปแบบของพระพุทธรูปให้เข้ากับวิถีชีวิตของแนวสัจนิยมให้มีความสมจริงเป็นมนุษย์มากขึ้น (สุภัทรดิศ ๒๕๓๔ : ๓๙; สันติ เล็กสุขุม ๒๕๔๔ : ๑๙๓) ด้วยการทำให้พระพุทธรูปให้มีพระวรกายเหมือนมนุษย์ธรรมดา เห็นได้จากการละเว้นไม่ทำพระเกตุมาลาตามมหาปุริสลักษณะ สอดคล้องกับลักษณะของจิ๋วที่ดูสมจริงด้วย (สันติ เล็กสุขุม เฟื่องอ้าง : ๒๐๑) แนวการตีความแบบนี้ได้ให้บรรดาธิบายว่า ความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นโดยได้รับอิทธิพลทางศิลปะจากตะวันตกซึ่งเข้ามาอย่างแพร่หลายในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

การตีความที่น่าสนใจอีกแนวหนึ่งเป็นของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ผู้หนึ่งที่สนับสนุนความคิดว่า พระพุทธรูปของธรรมยุติกนิกายเป็นการสร้างรูปแทนองค์พระพุทธรูปเจ้าให้มีความสมจริงเป็นมนุษย์มากขึ้น ถึงแม้ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ จะมุ่งไปที่ประเด็นเรื่องพระเกตุมาลาเช่นกัน แต่เขาก็ปฏิเสธคำกล่าวอ้างของพระวชิรญาณมหาเถระที่ว่า การละเว้นไม่ทำพระเกตุมาลาของพระพุทธรูปธรรมยุติกนิกายเป็นการปรับปรุงให้สอดคล้องกับพระอรรถกถาบาลี โดยเห็นว่าข้ออ้างดังกล่าวไม่เพียงพอที่จะอธิบายความสมจริงของจิ๋วที่มีมากขึ้น ซึ่งไม่ได้เป็นสิ่งที่ระบุไว้ในพระอรรถกถาบาลี อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ไม่เชิงเห็นด้วยกับการตีความตามแนวที่ ๒ ว่าความสมจริงที่เกิดขึ้นกับพระพุทธรูปของธรรมยุติกนิกายเป็นเพราะอิทธิพลแบบสัจนิยมสมจริงของตะวันตก เพราะในทรรศนะของนิธินั้น อิทธิพลจากตะวันตกก็ไม่

อาจอธิบายความเปลี่ยนแปลงของพระพุทธรูปของธรรมยุติกนิกายได้อย่างเพียงพอ ดังนั้น นิธิจึงมีการตีความเพิ่มเติมว่า ความสมจริงแบบมนุษย์ที่เกิดขึ้นกับพระพุทธรูปของธรรมยุติกนิกายเป็นความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นนำในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่มองพระพุทธรูปเจ้าอย่างเป็นมนุษย์มากขึ้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ้างแล้ว : ๔๘๔-๔๘๕) “พระพุทธรูปที่มีข้อกำหนดตามจารีตบังคับซึ่งไม่เป็นมนุษย์ ไม่มีเพศ ไม่เป็นบุคคล เป็นแต่เพียงภาพรวมโดยสรุปของหลักการอันหนึ่งนั้น กลายเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยน่าพอใจของชาวพุทธในประเทศไทย ความสมจริงเป็นความพยายามที่จะสำแดงพระพุทธรูปเจ้าชนิดที่สถิตอยู่ในดวงความคิดของคนไทย” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ เพิ่งอ้าง : ๔๘๕)

แนววิเคราะห์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นการอธิบายโดยใช้บริบทของโลกทัศน์แบบกระฎุมพีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่นิธิเชื่อมั่นว่า มีความเปลี่ยนแปลงทางความคิดอย่างเป็นเหตุผลนิยมและมีความเป็นมนุษย์นิยมมากขึ้น ส่งผลต่อการมองพระพุทธรูปเจ้าอย่างเป็นมนุษย์มากขึ้น และในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปอันเป็นรูปแทนองค์พระพุทธรูปเจ้าให้เป็นมนุษย์มากขึ้นด้วย แต่ถึงอย่างไรก็ตาม แม้ว่าการมองพระพุทธรูปเจ้าอย่างเป็นมนุษย์มากขึ้นจะค่อย ๆ ก่อตัวในวัฒนธรรมแบบกระฎุมพีในสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยอาจเห็นได้จากร่องรอยทางคัมภีร์ทางพุทธศาสนา เช่น พระปฐมสมโพธิกถา ดังที่นิธิได้แสดงให้เห็นก็ตาม (นิธิ เอียวศรีวงศ์ เพิ่งอ้าง : ๔๕๐-๕๐๐) แต่โลกทัศน์ดังกล่าวก็มิได้สะท้อนให้เห็นในพระพุทธรูปของธรรมยุติกนิกายอันเป็นรูปแทนองค์พระพุทธรูปเจ้าอย่างเด่นชัด

หากลองพิจารณาจากองค์พระสัมพุทธพรรณีจะไม่พบว่ามีคามเหมือนมนุษย์มากขึ้นแต่อย่างใดนอกจากความสมจริงของจีวรซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความสมจริงมากขึ้นจริง ๆ ความยับย่นของจีวรเช่นนี้ไม่มีข้อกังขาเลยว่าเป็นอิทธิพลของศิลปะตะวันตก เพราะสอดคล้องกันเป็นอย่างดีกับลวดลายที่ฐานสิงห์และผ้าทิพย์แบบฝรั่งอย่างชัดเจน ในขณะที่ไม่พบความสมจริงอื่นใดในพุทธลักษณะขององค์พระองค์เอง การตัดพระเกตุมาลาออกเพียงอย่างเดียวไม่ทำให้พระพุทธรูปองค์นี้มีความสมจริงเหมือนมนุษย์ไปได้ เพราะยังคงรักษา

พุทธลักษณะประการอื่น ๆ อันเป็นมหาปุริสลักษณะที่เคยสร้างกันมาก่อนหน้านี้ไว้ได้อย่างครบถ้วน เช่น ขมวดพระเกศาเป็นรูปก้นหอยเวียนทักษิณาวฏ พระอุณาโลมกึ่งกลางพระนลาฏ หรือนิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ เสมอกัน ทั้งหมดนี้มีใช้สามัญลักษณะของมนุษย์ทั่วไป เหตุนี้ความสมจริงของจิวรพระสัมพุทธ-พระรณจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นมนุษย์ในองค์พระพุทธรูปได้น้อยมากหรือแทบไม่มีเลย เพราะสาระสำคัญ คือ พระวรกายของพระพุทธรูปยังคงต้องประพฤติกฎปฏิบัติตามพระอรรคถาบาลีอย่างเคร่งครัด

นอกจากนี้ ถึงแม้ว่าจะมีการสร้างพระพุทธรูปให้มีพุทธลักษณะที่ดูแล้วไม่สมจริงเหมือนมนุษย์ก็ตาม แต่หากกระบวนการสร้างได้อ้างอิงความเป็นจริงแท้ที่ศึกษาค้นคว้ามาจากพระอรรคถาบาลีแล้ว การสร้างพระพุทธรูปองค์นั้นก็ยังสามารถสะท้อนถึงแนวคิดมนุษยนิยมสังคมนิยมได้โดยไม่ต้องสร้างพระพุทธรูปให้มีความสมจริงเป็นมนุษย์มากขึ้นก็ยังได้เช่นกัน ดังนั้นโลกทัศน์แบบมนุษยนิยมจึงไม่สามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏในพระพุทธรูปของธรรมยุติกนิกายได้ดีพอ

พระพุทธรูปปริตร : พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นตามคัมภีร์สุคตวิหิตติ

การสอบสวนพระพุทธรูปลักษณะของพระพุทธรูปให้ตรงตามพระอรรคถาบาลีนั้นมิได้เพิ่งเกิดขึ้นในความคิดแบบธรรมยุติกนิกาย หากเกิดขึ้นมาก่อนหน้านั้นแล้วอย่างน้อยที่สุดก็นับตั้งแต่เริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์กันเลยทีเดียว ความสนใจของชนชั้นนำที่ต้องการฟื้นฟูพระศาสนา หลักการที่ถูกต้องตามพระอรรคถาบาลี (นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ้างแล้ว : ๒๙๐) ได้ก่อให้เกิดความเอาใจใส่ในความถูกต้องตรงตามพระคัมภีร์เหล่านั้นมากขึ้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกซึ่งมีการอัญเชิญพระพุทธรูปมาจากหัวเมืองที่รกร้าง นอกจากจะต้องปฏิสังขรณ์ให้บริบูรณ์เป็นองค์แล้ว “พระลักษณะสิ่งใดมิต้องด้วยพระพุทธรูปลักษณะให้ช่างซ่อมแปลงแต่งให้ต้องด้วยพระอรรคถาบาลี” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ๒๕๔๔ : ๕๖) สมเด็จพระสังฆราชในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ได้ทรงแปล

พระพุทธรูปลักษณะจากพระบาลีขึ้นมาแล้วเช่นกัน^๕ ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้มีความพยายามในการสอบสวนพุทธรูปลักษณะเช่นกันดังปรากฏใน พระปฐมสมโพธิกถา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

พัฒนาการของการสอบสวนพุทธรูปลักษณะในสมัยรัตนโกสินทร์ไปไกลถึงขั้นมีการศึกษาขนาดพระวรกายของพระพุทธรูปเจ้าให้ตรงกับพระอรธกถาบาลีดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงพระนิพนธ์คัมภีร์ “สุคตวิหตติ” เป็นภาษาบาลี หรือที่เรียกว่า “คืบพระสุคต” จากการตรวจสอบพุทธรูปลักษณะของพระพุทธรูปเจ้าซึ่งในพระบาลีได้เทียบกับความยาวของเมล็ดข้าวเปลือกต่อกัน คัมภีร์ที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นนี้ได้เป็นต้นแบบที่ทำให้พระวชิรญาณมหาเถระทรงสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งด้วยโครงไม้ไผ่สานพอกด้วยปูนน้ำมันมีขนาดพระวรกายและประธานสิ่งพระพุทธรูปให้สอดคล้องกับคัมภีร์ดังกล่าว^๖ (สาส์นสมเด็จพระ เล่มที่ ๑๔ ๒๕๐๕ : ๑๓)

^๕ เรื่องนี้พบในเชิงอรรถอธิบายของสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า “การแปลบาลีพุทธรูปลักษณะนั้น สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรด มีฉบับซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแปลถวายครั้งรัชกาลที่ ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘”.

^๖ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าถวายสมเด็จพระ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า เหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระพุทธรูปบริตรด้วยโครงไม้ไผ่หุ้มปูนนั้น เพราะมีพระราชประสงค์เพื่อให้เบาจนสามารถอัญเชิญไปตั้งเป็นประธานในพิธีเลี้ยงพระได้ (ดำรงราชานุภาพ ๒๕๐๕-๒๕๐๖ สาส์นสมเด็จพระ เล่มที่ ๑๔ : ๒๗) แต่คงเพราะมีขนาดใหญ่เกินไปจนดู “ข่ม” พระสงฆ์ภายหลังจึงทรงดัดไม้อัญเชิญ (ดำรงราชานุภาพ เฟื่องอ้าง เล่มที่ ๒๕ : ๒๑๑) อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าการให้ความสำคัญสำคัญกับการตรวจสอบขนาดพระวรกายของพระพุทธรูปเจ้ามิให้ผิดเพี้ยนไปจากพระอรธกถาบาลีว่าทรงมีขนาดพระวรกายเท่านั้นจริง ๆ นับเป็นการปรับขนาดจากเดิมที่เชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงสูง ๑๘ ศอก หรือที่เรียกกันว่า “อัฐารส” อย่างไรก็ตาม ใด ๆ ก็ดี ถึงจะปรับปรุงแล้วแต่พระพุทธรูปบริตรก็ยังมีขนาดใหญ่กว่าคนอยู่ดี (นริศรานุวัดติวงศ์ ๒๕๐๕ สาส์นสมเด็จพระ เล่มที่ ๒๕ : ๒๓๗) ดังนั้น พระพุทธรูปของธรรมเนียมปฏิบัติกนิบายจึงยังคงห่างไกลจากแนวคิดที่พยายามสร้างให้พระพุทธรูปเจ้ามีความเป็นมนุษย์ค่อนข้างมาก.

รวมทั้งการทำอวัยวะต่าง ๆ แม้จนคฺยฐาน (ของลับ) (สาส์นสมเด็จ เล่มที่ ๒๕ ๒๕๐๕ : ๒๑๑) อันได้แก่ พระพุทธรูปริตร หรือพระสาน (ภาพที่ ๒) พระพุทธรูปประทับสมาธิราบ ปางมารวิชัย ปัจจุบันเป็นพระประธานของหอศาสตราคมในพระบรมมหาราชวัง

การปรับปรุงพุทธลักษณะอีกประการหนึ่งซึ่งไม่เคยกระทำกันมาก่อน หากปรากฏเป็นครั้งแรกในพระพุทธรูปของธรรมยุติกนิกายในพระพุทธรูปริตร ก็คือ ปลายพระกรรณ จากเดิมที่ปลายพระกรรณของพระพุทธรูปจะเจาะเป็นรูยาวคล้อยลงมาจนเกือบถึงพระอังสา แต่ปลายพระกรรณของพระพุทธรูปริตร กลับเป็นปกติธรรมดาได้แตกต่างไปจากของมนุษย์สามัญ ทั้งนี้ในมหาปุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการไม่ได้กล่าวถึงเรื่องพระกรรณ เพราะปลายพระกรรณยาวและมีรูเป็นผลมาจากการที่พระพุทธรองค์เมื่อทรงเป็นเจ้าของชายสิทธิ์ตะทรงสวมกุณฑลขนาดใหญ่สอดไว้ในปลายพระกรรณ และหลังจากทรงถอดกุณฑลออกเมื่อเสด็จออกมหาภิเนษกรมณจึงทำให้ปลายพระกรรณมีรูและหย่อนคล้อยลงมาอันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้กับชนชั้นสูงซึ่งสวมกุณฑลเป็นปกติมิใช่ลักษณะที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคลเช่นมหาปุริสลักษณะ

พระวชิรญาณมหาเถระและพระสาธุศิษย์เมื่อทรงร่วมกันสอบสวนพุทธลักษณะตามพระบาลีจนเป็นมติออกมาเป็นคัมภีร์และแสดงออกเป็นรูปธรรมในพระพุทธรูปริตรอาจจะไม่ทรงทราบความเป็นมาเรื่องปลายพระกรรณดังกล่าว แต่ด้วยความ “เคร่ง” ในพระอรรถกถาบาลีพุทธลักษณะที่มีมายาวนานนับพันปีจึงถูกตัดออกไปจากพระพุทธรูปริตร อย่างไรก็ดี น่าสังเกตว่าการสอบสวนพุทธลักษณะนี้ไม่ได้เกิดขึ้นตั้งแต่แรกสถาปนานิกายดังเห็นได้จากพระสัมพุทธพรรณซึ่งคงมีพระกรรณยาวเหมือนพระพุทธรูปปกติ (ดู ภาพที่ ๑)

พุทธลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งถูกเว้นไว้ไม่ทำในพระพุทธรูปของธรรมยุติกนิกาย แต่เป็นจุดเด่นที่นักวิชาการต่างก็หยิบยกมาอธิบายถึงแนวคิดเบื้องหลังของการสร้างพระพุทธรูปในนิกายนี้ก็คือ พระเกตุมาลาหรือพระอุษณิষะ หลักฐานเดียวที่กล่าวถึงการละเว้นไม่ทำพระเกตุมาลาจากสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเล่าถึงคำกราบทูล

จากพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ (ทรงเป็นนายช่างสำคัญในการปั้นหล่อพระพุทธรูปหลายองค์และประติมากรรมถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ในเรื่องพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระเกตุมาลาของพระพุทธรูปถวายสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ (ค.ศ. ๑๙๓๔) ว่า

ทูลกระหม่อม (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว - ผู้เขียน) ทรงพระดำริพิศพิพ่วน (กังวล - ผู้เขียน) ในเรื่องพระเกตุมาลาโดยพระราชดำริเห็นว่าไม่ควรมีพระเกตุมาลา ด้วยท่านพระอรรัตนจารย์กล่าวความไว้เกินเหตุว่า ทรงอัครพระอิสสาสะปัสสาสะบำเพ็ญเพียรเพื่อให้สำเร็จพระโพธิญาณลมจึงค้นขึ้นไปบนกระหม่อมทำให้เกิดเป็นค่อมขึ้น ทูลกระหม่อมไม่ทรงเชื่อว่าจะเป็นไปได้ หากว่าเป็นจริงหัวเป็นปมก็นับว่าเป็นลักษณะบุรุษโทษาใช้ลักษณะแห่งมหาบุรุษไม่ แต่ก็เหตุไฉนพระพุทธรูปที่ทำกันมาเก่าก่อนไม่ว่าประเทศไหนย่อมทำมีพระเกตุมาลาทั้งนั้น ทรงพระราชดำริสงสัยจนถึงทรงอธิษฐานให้ทรงพระสุบินเห็นองค์พระพุทธรูปที่แท้จริงก็เห็นมีแต่พระเกตุมาลาอย่างพระพุทธรูปนั่นเอง ได้ทรงค้นพระสูตรต่าง ๆ ก็ไม่ปรากฏว่ามีพระเกตุมาลา เช่นในพระสูตรอันหนึ่งว่ามีใครต้องการอยากเฝ้าพระพุทธรูปเจ้าหานายหน้าเฝ้า เวลาที่พระพุทธรูปประทับอยู่กับพระสงฆ์ในธรรมสภาผู้นำชี้ให้ผู้อยากเฝ้าเข้าใจว่าองค์ที่นั่งอยู่ข้างเสานั้นแลคือพระพุทธรูปเจ้า ทรงพระวินิจฉัยว่าพระพุทธรูปไม่มีพระเกตุมาลาอย่างเดียว ยังปลงพระเกศาเหมือน

ภิกษุสาวกทั้งหลายด้วย จนรู้ไม่ได้ว่าใครเป็นใคร บอก
กันว่าองค์ที่หัวเป็นปมก็แล้วกัน ตกลงในที่สุดจึง
ทรงตัดสินใจไม่ให้ทำพระเกตุมาลา

(ศาสนสมเด็จ เล่ม ๔ อ่างแก้ว : ๒๕๕-๒๕๖)

คำอธิบายนี้นับเป็นคำอธิบายโดยละเอียดเกี่ยวกับพระเกตุมาลา
ของพระพุทธรูปที่สร้างในธรรมยุติกนิกายเป็นครั้งแรก จนแม่สมเด็จฯ กรม
พระยาดำรงราชานุภาพเองก็ไม่ทรงทราบมาก่อน ได้กราบทูลตอบไปว่า “เรื่อง
พระพุทธรูปนั้นหม่อมฉันยังไม่เคยได้ยินพระราชปรารภของทูลกระหม่อมถ้วน
ถึเท่าที่ท่านทรงพรรณนามา นึกเสียดายที่ฝรั่งยังมิได้ตรวจค้นในสมัยเมื่อยัง
เสด็จอยู่ ถ้าทูลกระหม่อมทรงทราบรายการที่ตรวจพบดังคนชั้นหลัง ลักษณะ
พระพุทธรูปที่ทรงสร้างก็คงแปลกไปอีก” (ศาสนสมเด็จ เล่ม ๔ เพิ่งอ่าง :
๒๕๕)

อย่างไรก็ตาม คำอธิบายนี้ดูจะไม่สอดคล้องกับพระนิพนธ์ พระ
ปฐมสมโพธิกถา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ได้กล่าวไว้ว่าเป็นเพราะผลบุญที่พระพุทธรองค์ “ได้เป็นใหญ่ในการกุศล ชักชวน
ให้มหาชนกระทำบุญต่าง ๆ มีทานเป็นต้น แลขณะเมื่อทำการกุศลนั้นมิได้กัม
หน้าย่อมเวยพระพักตร์ขึ้นด้วยจิตปริดาปราโมทย์โสมนัส จึงได้พระมหาบุรุษ
ลักษณะนี้” (ปรมานุชิตชิโนรส ๒๕๐๓ : ๖๒) นอกจากนี้ยังทรงพระนิพนธ์
ถึงรายละเอียดของมหาบุริสลักษณะดังกล่าวด้วยว่า

อุฆิสสีโส พระราชกุมารมีพระนลาตแล
พระเศียรอันบริบูรณ์ประกอบด้วยอรรธ ๒ ประการ
อธิบายว่าพื้นพระมิ่งสะนูนขึ้นตั้งแต่หมวกพระกรรณ
เบื้องขวาปกขอบพระนลาตมาถึงหมวกพระกรรณ
เบื้องซ้าย งามเหมือนอุฆิสปิฎ ก็คือ กระบังหน้า
ประการ ๑ อนึ่ง พระเศียรนั้นกลมงามบริบูรณ์มิได้
พร่อง แล่นขึ้นเบื้องบนมีศิวฐานคิงค่อมแห่งน้ำ

แลพระลักษณะทั้งสองรวมเข้าเป็นอันเดียวกันว่า มี
พระเศียรประดับด้วยพระอุณหิส

(ปรมาณุชิตชินอรัส เฟิงฮ้าง : ๖๒)

ดังนั้น คำกราบทูลของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ
ถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ที่ทรงพระปรารภถึง
พระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงไม่สอดคล้อง
กับคำอธิบายเกี่ยวกับพระเกตุมาลาในบทพระนิพนธ์ *ปฐมสมโพธิกถา*
อันเป็นหลักการอธิบายที่แพร่หลายในยุคนั้น

ในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยนั้นแปลมหาปฐิสลักษณะว่า “มี
พระเศียรประดับด้วยกรอบพระพักตร์” คำว่า “กรอบพระพักตร์” หรือ
“กะบังหน้า” เป็นการแปลความหมายจากภาษาบาลี คือ “อุณหิส” ที่ไทยมัก
แปลว่ากะบังหน้า หรือกรอบหน้า เชื่อได้ว่าพระวชิรญาณมหาเถระคงแปล
มหาปฐิสลักษณะนี้ คือ “อุณหิสสี่โล” ว่า “กรอบหน้า” หรือ “กะบังหน้า”
เช่นกัน ดังเห็นได้จากรูป “กรอบหน้า” แกะสลักบนบานประตูพระอุโบสถวัด
บวรนิเวศวิหาร ซึ่งบานด้านหนึ่งสลักเป็นรูปเครื่องราชกกุธภัณฑ์ (ภาพที่ ๓)
มีจารึกที่พระวชิรญาณมหาเถระทรงพระนิพนธ์กำกับภาพไว้ด้วยว่า “วาฬวิชนี
อุณหิสสี่ ขคโค ทนุโท จ ปาทุกา” (สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๐ ๒๕๐๔ : ๒๘-
๒๙)

น่าสังเกตว่าในขณะที่เรื่องพระเกตุมาลาเป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะกำกวม
กันและสร้างความสับสนมิใช่น้อยว่าจะเป็นการรอบหน้าหรือต่อมกลางพระเศียร
หรือจะผนวกทั้ง ๒ อย่างเข้าด้วยกัน นับเป็นเรื่องที่ค่อนข้างสร้างความ
สับสนมิใช่น้อย (ดู Wimalaratana 1981 : 193-201) แต่พระวชิรญาณ
มหาเถระทรงเลือกที่จะสร้างพระสัมพุทธพรณีโดยตัดพระเกตุมาลาอันเป็น
เรื่องที่ค่อนข้างจะคลุมเครือนี้ออกไป แต่ในขณะที่ปลายพระกรรณยาวของ
พระสัมพุทธพรณีซึ่งแน่นอนว่าไม่มีในมหาปฐิสลักษณะกลับคงเดิมและมา
ปรับปรุงที่พระพุทธรูปบริตรในภายหลัง ดังนั้น หากมีการตรวจสอบพุทธลักษณะ
ให้ตรงกับพระอรธกถาบาลีอย่างถี่ถ้วนตั้งแต่แรกแล้วการเปลี่ยนแปลง

พุทธลักษณะต่าง ๆ จึงควรที่จะเกิดขึ้นไปพร้อมกันมิใช่ออย่างใดอย่างหนึ่ง
มาตรฐานที่แตกต่างกันเช่นนี้แสดงว่า พระเกตุมาลาเป็นสิ่งเดียวกับที่พระวชิรญาณ
มหาเถระทรงให้ความสำคัญมาตั้งแต่แรกเท่านั้น โดยมีได้ทรงเปลี่ยนแปลง
มหาปฐิสลักขณะประการอื่นของพระสัมพุทธพรรณี ด้วยเหตุนี้ คำอธิบายว่า
การสร้างพระพุทธรูปภายใต้แนวคิดของธรรมยุติกนิกายเป็นไปเพื่อให้สอดคล้อง
กับความที่ปรากฏในพระอรรถกถาบาลีเพียงอย่างเดียวจึงไม่สามารถอธิบาย
พุทธลักษณะที่เปลี่ยนไปของพระพุทธรูปแบบธรรมยุติกนิกายได้อย่างเพียงพอ

พระนิรันตรายกับรอยยับย่นของจีวร

เมื่อพระวชิรญาณมหาเถระทรงครองราชสมบัติเป็นพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปแบบธรรมยุติกนิกาย
ขึ้นอีกหลายองค์ แต่ที่สำคัญและรู้จักกันอย่างแพร่หลายคือ “พระนิรันตราย”
(ภาพที่ ๔) ตามประวัติกล่าวว่าใน พ.ศ. ๒๓๙๙ (ค.ศ. ๑๘๕๖) กำนันอิน
กับนายยังผู้บุตรได้นำพระพุทธรูปทองคำที่ขุดได้บริเวณดงพระศรีมหาโพธิ์
จังหวัดปราจีนบุรี (ภาพที่ ๕) มาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงอัญเชิญไปประดิษฐานยังหอเสถียรธรรมปริตรคู่กับพระกริ่งทองคำองค์น้อย
แต่ปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ (ค.ศ. ๑๘๖๐) ได้มีผู้ร้ายลักพระกริ่งไป
แทนที่จะลักพระพุทธรูปทองคำซึ่งเป็นของใหญ่กว่า ทรงพระราชดำริว่า
เป็นการบังเอิญแคล้วคลาด เช่นเดียวกับผู้ขุดได้ก็มีแก่นำมาถวายไม่เอาไป
เป็นของตัวเองแต่แรกนับเป็นอัศจรรย์ จึงถวายพระนามพระพุทธรูปทองคำองค์นี้ว่า
“พระนิรันตราย” (ดู ภาพที่ ๕) แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อ
พระพุทธรูปประทับสมาธิเพชร ปางสมาธิ ให้ต้องตามพุทธลักษณะด้วย
ทองคำเพื่อครอบพระนิรันตรายองค์เดิมอีกชั้น (ดู ภาพที่ ๔) และอีกองค์
ทำด้วยเงินโล่บริสุทธิให้เป็นคู่กัน (ภาพที่ ๖) โดยเรียกว่า “พระนิรันตราย”
ทุกองค์ (ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๖ ตอนที่ ๑ : ๘๗-๘๘)

พระนิรันตรายทองคำและเงินที่ทรงสร้างขึ้นใหม่นี้นับเป็นที่สุด
ของการปรับปรุงพุทธลักษณะของพระพุทธรูปแบบธรรมยุติกนิกายในระหว่าง
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระชนม์ชีพ กล่าวคือ นอกจาก

ทำปลายพระกรรณให้สั้นลงเหมือนคนปกติแล้ว ช่างที่ปั้นหล่อพระนรินทร์ราย คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการยังทรงพระปรีชาสามารถในการปั้นจิ๋วให้มีความยับย่นดูสมจริงตามแบบศิลปะตะวันตกมากกว่าที่ขุนอินทรพิณิจเคยทำไว้ที่พระสัมพุทธพรรณี (ดู ภาพที่ ๑) ความสมจริงที่เกิดขึ้นนี้เนื่องมาจากพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการทรงเข้าพระทัยในการถ่ายถอดความสมจริงของศิลปะตะวันตก ด้วยการลงสายตาของผู้ชมให้เห็นว่าจิ๋วของพระนรินทร์รายดูยับย่นสมจริง เพราะต้องปั้นให้จิ๋วดูยับย่นมากกว่าความเป็นจริง สายตาของผู้ชมจึงจะเห็นว่าเหมือนจริงได้ เนื่องจากจิ๋วจริง ๆ ตามธรรมดาแล้วคงไม่สามารถยับย่นได้ขนาดนั้น ในขณะที่ขุนอินทรพิณิจผู้ปั้นพระสัมพุทธพรรณีซึ่งไม่เข้าใจหลักการนี้จึงปั้นจิ๋วของพระสัมพุทธพรรณีตามความเป็นจริง (ดู ภาพที่ ๑) ผลก็คือ เมื่อนำพระสัมพุทธพรรณีมาเปรียบเทียบกับพระนรินทร์ราย (ดู ภาพที่ ๔) แล้ว ผู้ชมจะเห็นว่าจิ๋วของพระสัมพุทธพรรณีดูสมจริงน้อยกว่าพระนรินทร์ราย

อย่างไรก็ดี การทำจิ๋วให้ดูสมจริงตามแบบศิลปะตะวันตกอย่างเข้าใจในหลักการลงสายตาผู้ชมนี้ไม่ได้หมายความว่า อิทธิพลของลัทธินิยมสมจริงแบบตะวันตกได้เข้ามาครอบงำแนวคิดของกรมศิลปากรทั้งหมดก็หาไม่ ในที่นี้มีความเห็นว่าตะวันตกเป็นเพียงการปรุงแต่งเปลือกนอกตามรสนิยมร่วมสมัยให้กับนิยายใหม่นี้เท่านั้น โดยยังไม่อาจก้าวล่วงเข้าไปจัดการเปลี่ยนแปลงหรือลบล้างความเชื่อดั้งเดิมเรื่อง มหาบุรุษลักษณะ คือ พระวรกายของพระพุทธรูปอันเป็นสิ่งที่มีความหมายตามพระไตรปิฎกซึ่งยังคงดำรงความจริงอย่างสูงสุด ยกเว้นเรื่องของจิ๋วไม่ได้เป็นสิ่งที่ระบุไว้ในพระอรรถกถาบาลี จึงสามารถทำได้โดยอิสระ

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า อิทธิพลของตะวันตกยังไม่ลงไปจัดการเปลี่ยนแปลงทางด้านพุทธสรีระก็คือ จิตรกรรมภาพพุทธประวัติของกรมศิลปากร ถึงแม้ว่าผู้วาดจะใช้เทคนิคการใช้ฝีแปรงของตะวันตกในการวาดต้นไม้เพื่อให้ดูสมจริงมีมิติของแสงและเงา หรือแม้แต่วาดภาพในกรอบซึ่งจบลงในตอนเดียวอันเป็นโลกทัศน์ของจิตรกรรมตะวันตก ดังเห็นได้จากพระบรมภาพพุทธประวัติ (ภาพที่ ๘ บนซ้าย) และจิตรกรรมภาพมหา

ปรินิพพานบนเสภาภายในพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร (ภาพที่ ๙) ก็ตาม แต่ภาพบุคคล คือ พระพุทธเจ้า เทวดา และสาวก ยังคงเขียนตามแนวจารีตของไทย โดยเฉพาะภาพพระพุทธเจ้าก็เปลี่ยนไปเพียงการละเว้นไม่วาดพระเกตุมาลาตามแบบของธรรมยุติกนิกาย หากแต่พระวรกายก็ยังคงปิดทองเพื่อแสดงคุณลักษณะอันพิเศษของพระพุทธองค์อยู่เช่นเดิม (ดู ภาพที่ ๘ บนขวา และภาพที่ ๙) ดังนั้น อิทธิพลของตะวันตกบนจิตรกรรมของธรรมยุติกนิกายจึงเป็นเพียงเทคนิคและวิธีการที่นำมาใช้เพื่อช่วยในการมองโลกอีกแบบหนึ่งเท่านั้น

จากเหตุผลข้างต้น มหาปุริสลักษณะจึงเป็นส่วนหนึ่งของความรู้ “ทางธรรม” หรือ “โลกุตระ” ตามพระไตรปิฎก ในขณะที่ความสมจริงของจิ๋วแม้จะเป็นความรู้แบบใหม่อันเหนือกว่าการทำจิ๋วแบบที่ดูไม่สมจริงตามธรรมชาติก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงความรู้ “ทางโลกย์” หรือ “โลกียะ” เท่านั้น ชนชั้นนำสยามในขณะนั้นถึงแม้จะยอมรับความก้าวหน้าทางโลกย์ของตะวันตกว่าเหนือกว่าของตนก็ตาม แต่ก็ยังคงเห็นว่าความรู้ทางพุทธศาสนาคือความรู้ทางโลกุตระเป็นสิ่งที่เหนือกว่าอยู่เสมอ (ทวีศักดิ์ เผือกสม ๒๕๔๐ : ๑๗๓) ด้วยเหตุนี้ トラบไคที่สาระสำคัญ คือ พระวรกายของพระพุทธรูปยังมีบังคับให้ต้องทำตามพระอรธกถาบาลีอย่างแข็งขัน トラบนั้นอิทธิพลตะวันตกหรือแม้แต่ความเป็นมนุษยนิยมก็ยังไม่อาจก้าวล่วงเข้าไปเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ที่มีต่อการสร้างพระพุทธรูปตามจารีตเดิมได้เลยนอกจากเปลือกนอกคือ จิ๋วเท่านั้น

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพระพุทธรูปทั้ง “เปลือกนอก” คือ ความสมจริงของจิ๋ว และ “สาระสำคัญ” คือ มหาปุริสลักษณะ อันเกิดจากอิทธิพลของสังนิยมสมจริงแบบตะวันตกที่มาพร้อมกับแนวคิดมนุษยนิยมจะเกิดขึ้นทั้งในทางความคิดและทางปฏิบัติในการสร้างพระพุทธรูปเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภว่า “อยากเห็นพระเป็นคน” ดังเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาทรงมีถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่า

เรื่องคิดปั้นพระพุทธรูป...หากคนปั้นไม่ได้ตั้งใจ
 อยากเห็นพระเป็นคน อยากให้เห็นหน้าเป็นคน
 ฉลาดอดทนมีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าที่ ไม่ใช่
 นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่นั่งหลับเปลือกไหล ให้เต็มอยู่ด้วย
 สติสัมปชัญญะ หน้าตาพระพุทธรูปเจ้าของหม่อมฉัน
 เป็นเช่นนี้ เห็นรู้จักปรากฏแก่ใจ เว้นแต่หากมือ
 ทำไม่เป็น...แต่ถ้าเอามาหาปริศลักษณ์เข้ายื่นแล้ว
 เป็นไม่ถูกทั้งนั้น เพราะทูลตามตรงได้ว่าไม่เชื่อ

(วชิรญาณวโรรส ๒๕๑๔ : ๑๔๓-๑๔๔)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงตอบว่า

อาตมภาพพอใจเหมือนกันที่จะได้เห็นพระ
 พุทธรูปเป็นรูปคนมีคุณสมบัติเช่นนั้น แต่เห็นยังเป็น
 พื้นวิสัยของช่างไทยจะทำได้ๆ พระพุทธรูปหน้า
 เบี้ยว ๆ บุค ๆ หรือหน้าเงี้ยวเงี้ยว หรือหน้าเฉยเมย
 เห็นเข้ารำคาญใจ แต่ไม่รู้จะทำอย่างไรได้ ไม่สมเป็น
 วัตถุฉลองพระองค์ของพระพุทธรูปเจ้าเลยๆ มหา
 ปริศลักษณ์เป็นอาการที่ผิดธรรมดา

(วชิรญาณวโรรส เพิ่งอ้าง ๑๔๔)

พิริยะ ไกรฤกษ์ (๒๕๔๗ : ๘๕) กล่าวว่าพระราชนิยมในความ
 เหมือนจริงของศิลปะตะวันตกและพระบรมราชวินิจฉัยอย่างมีเหตุผล สามารถ
 นำมาลบล้างเรื่องมหาปริศลักษณ์ได้เป็นผลสำเร็จ พระราชปราชญ์ดังกล่าว
 เป็นจริงขึ้นเมื่อนาย Alfonso Tornarelli สร้างพระพุทธรูปปางถวายเนตร
 ถวายในราว พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๕๓ (ค.ศ. ๑๙๐๙-๑๙๑๐) (ภาพที่ ๑๐) โดย
 นำพระพุทธรูปในศิลปะอินเดียแบบคันธาระซึ่งมีความสมจริงตามแบบสังคายน
 ของกรีกและโรมันอยู่แล้วมาเป็นต้นแบบ ทำให้เป็นที่พอพระราชหฤทัยอย่างมาก

ความสมจริงทางด้านพุทธสรีระตามหลักกายวิภาคศาสตร์และอาการที่ดูเหมือนจริงของจีวรของพระพุทธรูปปางถวายเนตรองค์นี้แตกต่างจากพระนรินทร์ราย (ดู ภาพที่ ๔) ซึ่งมีความสมจริงตามแบบตะวันตกเพียงเปลือกนอก คือ จีวรเท่านั้น ดังนั้น โลกทัศน์แบบตะวันตกหรือมนุษยนิยมยังไม่มีอิทธิพลเพียงพอต่อความเปลี่ยนแปลงด้านพุทธสรีระของพระพุทธรูปในธรรมยุติกนิกายได้ทราบใดที่โลกทัศน์ของการสร้างพระพุทธรูปตามคัมภีร์ยังไม่ถูกลบล้างไป

พระพุทธรูปแบบธรรมยุติกนิกายกับพระพุทธรูปลังกา

ที่น่าสนใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับพระนรินทร์รายเงิน (ดู ภาพที่ ๖) อันแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างพระพุทธรูปของธรรมยุติกนิกายกับพระพุทธรูปของลังกาก็คือ ภายในกรอบพระนรินทร์รายเงินได้บรรจุพระพุทธรูปลังกาสลักจากงาช้างไว้ (ภาพที่ ๗) แม้ไม่ทราบที่มาของพระพุทธรูปองค์นี้ แต่ก็อาจสันนิษฐานได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะทรงได้รับการถวายเป็นสมณบรรณาการจากทางลังกาเมื่อครั้งทรงพระผนวช แต่ที่สำคัญก็คือ การที่พระองค์ทรงเลือกที่จะบรรจุพระพุทธรูปลังกาไว้ในกรอบพระนรินทร์รายเงินแทนที่จะเป็นพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ น่าจะแสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปลังกาสลักจากงาช้างองค์นี้คงมีความสำคัญต่อพระองค์เทียบได้กับพระนรินทร์รายทองคำ (องค์เดิม) (ดู ภาพที่ ๕) พระพุทธรูปสำคัญเกี่ยวข้องกับพระราชประวัติขององค์อันบรรจุนั้นในพระนรินทร์รายทองคำที่ทรงสร้างขึ้นใหม่ (ดู ภาพที่ ๔)

เป็นที่น่าสังเกตว่าการสร้างพระพุทธรูปให้ปราศจากพระเกตุมาลาเป็นลักษณะเฉพาะที่ปรากฏในพระพุทธรูปของธรรมยุติกนิกายและพระพุทธรูปของลังกาเท่านั้น เช่น พระพุทธรูปลังกาสลักจากงาช้างในกรอบพระนรินทร์รายเงิน (ดู ภาพที่ ๗) หรือพระพุทธรูปลังกาที่เดิมพวปุราณราชมหาวีหาร (ภาพที่ ๑๑) สร้างประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๓ - กลาง ๒๔ (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙) นอกจากนี้หากลองพิจารณาพุทธลักษณะของพระพุทธรูปปริตร (ดู ภาพที่ ๒) โดยเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปของลังกาที่เดิมพวปุราณราชมหาวีหาร (ดู ภาพที่ ๑๑) ก็จะทำให้เห็นว่านอกจากจะไม่มีพระเกตุมาลาเช่นเดียวกับ

พระพุทธรูปของลังกาแล้ว การลงสีของพระเศวตพระโอบุชู้ และพระวรกาย ยังใกล้เคียงกันอีกด้วย

สันนิษฐานว่าการละเว้นไม่ทำพระเกตุมาลาของพระพุทธรูปธรรมยุติกนิกายซึ่งมีพระสัมพุทธพรรณีเป็นองค์แรก น่าจะเริ่มมาจากการที่พระวชิรญาณมหาเถระได้ทอดพระเนตรพระพุทธรูปของลังกา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธรูปลังกาที่พระสงฆ์ลังกาน่าจะถวายเป็นสมณบรรณาการนับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นต้นมา เช่น พระพุทธรูปลังกาในหอพระสุลาลัยพิมาน พระบรมมหาราชวัง (ภาพที่ ๑๒) ด้วยทรงพระดำริและทรงยึดถือเป็นหลักตั้งแต่แรกสถาปนานิกายใหม่ของพระองค์แล้วว่า สมณวงศ์ของลังกาเป็นต้นวงศ์ของนิกายเถรวาททั้งปวงและมีหลักปฏิบัติต่าง ๆ ที่บริสุทธิ์กว่าสมณวงศ์อื่น ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้น จึงได้ทรงสร้างพระพุทธรูปองค์แรกของธรรมยุติกนิกาย คือ พระสัมพุทธพรรณี (ดู ภาพที่ ๑) ไม่ให้มีพระเกตุมาลาเช่นเดียวกับพระพุทธรูปของลังกาชิ้นบ้าง ภายหลังเมื่อความเคร่งครัดในพระอรรคถาบาลีได้กลายเป็นหัวใจหลักของธรรมยุติกนิกายแล้ว พระองค์และสานุศิษย์จึงได้ทรงตรวจสอบพุทธลักษณะอื่น ๆ เช่น การตัดปลายพระกรรณของพระพุทธรูปออกเพราะไม่ตรงกับพระบาลี ดังจะเห็นได้จากพุทธลักษณะที่เปลี่ยนไปของพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นภายหลังการสร้างพระสัมพุทธพรรณีตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

พระพุทธรูปลังกาสลักจากงาช้างในครอบพระนิรันตรายเงิน (ดู ภาพที่ ๗) จึงน่าจะมีความสำคัญเกี่ยวเนื่องกับธรรมยุติกนิกายในฐานะที่เป็นต้นแบบให้กับพระพุทธรูปแบบธรรมยุติกนิกายนั่นเอง ข้อค้นพบที่ว่านี้ ทำให้เห็นประจักษ์ว่า นอกเหนือไปจากหลักฐานลายลักษณ์อักษรจะแสดงให้เห็นถึงความสนพระทัยในสมณวงศ์จากลังกาแล้ว พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของธรรมยุติกนิกายอันเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะปรากฏเด่นชัดเป็นวัตรธรรมก็ยิ่งสะท้อนถึงพระดำริในดำเนินตามแบบอย่างสมณวงศ์ลังกาของพระวชิรญาณมหาเถระได้เช่นกัน

สถาปัตยกรรมยุคิกนิกาย

สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นภายใต้แนวคิดของธรรมยุติกนิกายและถือเป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมในนิกายนี้ คือ สถาปัตยกรรมที่เรียกกันว่า “สถาปัตยกรรมลังกา” ปรากฏทั่วไปในวัดธรรมยุติกนิกายทั้งที่พระวชิรญาณมหาเถรทรงสร้าง หรือวัดที่สร้างขึ้นโดยเจ้านายและขุนนางเมื่อทรงครองราชสมบัติแล้ว เช่น สถาปัตยกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร (ภาพที่ ๑๓) หรือพระสุทรเสลเจดีย์ที่วัดพระแก้วน้อย พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี (ภาพที่ ๑๔) เป็นต้น ลักษณะของสถาปัตยกรรมลังกาประกอบด้วย ฐานบัวกลมรองรับชั้นมัลลยเถาหรือบางครั้งก็เป็นบัวถลาเรียงซ้อนลดหลั่นกัน สามชั้นรองรับองค์ระฆังรูปโดม บัลลังก์สี่เหลี่ยมไม่เพิ่มมุมรองรับปล้องโฉนและปลียอด เช่น สถาปัตยกรรมเมืองอนุราชประเทศศรีลังกา (ภาพที่ ๑๕) อย่างไรก็ดี ถึงแม้ธรรมยุติกนิกายจะได้ปรับทรวดทรงองค์ระฆังของสถาปัตยกรรมให้มีความสูงชะลูดมากกว่าสถาปัตยกรรมลังกาแท้ ๆ และเพิ่มเสาดานที่ก้านฉัตรอันเป็นลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในประเทศไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาซึ่งไม่มีในสถาปัตยกรรมลังกา แต่ก็ยังคงไว้ซึ่งรูปแบบอันแสดงให้เห็นว่าเป็นสถาปัตยกรรมลังกาอยู่นั่นเอง

ในสมัยแรกสถาปนากุฎรัตนโกสินทร์จนถึงก่อนหน้าที่พระวชิรญาณมหาเถรจะทรงสร้างสถาปัตยกรรมลังกาที่เป็นเอกลักษณ์ของธรรมยุติกนิกาย สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมักเป็นสถาปัตยกรรมย่อมุมหรือสถาปัตยกรรมเพิ่มมุม เช่น มหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ ๑-๓ ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จึงทำให้การสร้างสถาปัตยกรรมลังกาของธรรมยุติกนิกายซึ่งปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุงเทพมหานครได้รับการอธิบายว่าเป็นสถาปัตยกรรมพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงรื้อฟื้นรูปแบบของสถาปัตยกรรมโบราณซึ่งเคยสร้างกันมาก่อนหน้านั้นเช่นที่อยุธยาและสุโขทัยขึ้นใหม่ หรือมิฉะนั้นก็มีการอธิบายให้เป็นคติเรื่องการสร้างสถาปัตยกรรมให้ถูกต้องตรงตามพระอรรถกถาบาลี (พิริยะ ไกรฤกษ์ ๒๕๔๒ : ๓๑) อย่างไรก็ดี ไม่มีข้อความในพระอรรถกถาบาลีระบุว่าการสร้างสถาปัตยกรรมต้องมีรูปแบบเช่นไร

ธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีพืชมงคลพืชมงคล

ปูชนียวัตถุที่พระวชิรญาณมหาเถรทรงสถาปนาขึ้นหลังจากทรงสถาปนาธรรมเนียมปฏิบัติที่ได้ปีเศษนอกจากจะมีพระสัมพุทธพรรณี พระพุทธรูปที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อแสดงลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปแบบธรรมเนียมปฏิบัติดังที่กล่าวมาแล้ว ยังได้ทรงสร้างสถูปขึ้นให้มีแบบเฉพาะเป็นเอกลักษณ์ของธรรมเนียมปฏิบัติที่ทรงสถาปนาขึ้นอีกองค์หนึ่งด้วย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงพระนิพนธ์ใน *เรื่องอภินิหารการประจักษ์* ว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ (ค.ศ. ๑๘๓๑) พระวชิรญาณมหาเถรทรงสร้างสถูปเงินกะไหล่ทอง สูงประมาณ ๑ ศอกเศษ เพื่อบรรจุสถูปทองเหลืองที่ทรงรับมาจากวัดศาลาปูน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ปวเรศวริยาลงกรณ์ อ้างแล้ว : ๓๕๔๖) สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ สถูปองค์หนึ่งบนฐานชุกชีพระพุทธรูปมหาณีนรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) (ภาพที่ ๑๖) เพราะความสูงและวัสดุตรงกับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงระบุไว้ สถูปองค์นี้เป็นสถูปจำลองทรงกลมตั้งอยู่บนชั้นมัลลียเถา องค์ระฆังทรงกลมค่อนข้างป้อม รองรับบัลลังก์ทรงกลมและปลียอดโดยสถูปทรงลังกาที่ทรงสร้างขึ้นนี้อาจจะทรงได้รับแบบอย่างมาจากสถูปจำลองที่ทางลังกามอบให้แก่สยามครั้งส่งคณะสมณทูตไปยังลังกาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ดำรงราชานุภาพ ๒๕๐๕-๒๕๐๖ : ๓๕๔) เช่น สถูปทรงลังกาจากพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานในพระบรมมหาราชวัง (ภาพที่ ๑๗)

ใน พ.ศ. ๒๓๘๗ (ค.ศ. ๑๘๔๔) หมายรับสั่งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวระบุว่า กรมหมื่นนครสวรรค์วรพินิตมีรับสั่งให้ช่างหล่อสถูปลังกาขึ้นองค์หนึ่งเพื่ออัญเชิญไปไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงสันนิษฐานว่า น่าจะได้แก่ สถูปสัมฤทธิ์กะไหล่ทอง (ภาพที่ ๑๘) ปัจจุบันประดิษฐานภายในคูหาของพระเจดีย์ประธานในพระอารามเดียวกัน (วัดบวรนิเวศวิหาร ๒๕๑๕ : ๖๘) สถูปองค์นี้ตรงกับลักษณะของสถูปทรงลังกาทุกประการ คือ ประกอบด้วยฐานเขียงทรงกลมสองชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวรองรับชั้นมัลลียเถาสองชั้น

ต่อจากชั้นมัลลยเถาไปเป็นทรงระฆังป้อมเตี้ย บัลลังก์สี่เหลี่ยมไม่เพิ่มมุมรองรับก้านฉัตรของสฎูปโดยไม่มีเสาทาน ถัดขึ้นไปเป็นปล้องโหนดด้วยปลียอด จากทรวดทรงขององค์ระฆังของสฎูปที่ยังไม่สูงชะลูดและไม่มีเสาทาน เหมือนกับสฎูปที่สร้างขึ้นในภายหลัง เช่น สฎูปจำลองทรงลังกาองค์หนึ่งในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพที่ ๑๙) ซึ่งมีเสาทานและทรวดทรงองค์ระฆังที่เพรียวกว่า

เป็นที่น่าสังเกตว่าสฎูปสัมฤทธิ์กะไหล่ทององค์นี้สร้างขึ้น ๑ ปีหลังจากพระสงฆ์ไทยชุดแรกที่ได้ลังกาเดินทางกลับมาใน พ.ศ. ๒๔๘๖ (ค.ศ. ๑๙๔๕) คณะสมณทูตที่ไปลังกาครั้งนี้คงนำรายละเอียดของสฎูปทรงลังกาที่ได้พบเห็นกราบทูลพระวชิรญาณมหาเถระ จึงน่าจะทำให้พระองค์นำมาปรับปรุงทรงสร้างสฎูปสัมฤทธิ์กะไหล่ทองเลียนแบบสฎูปของลังกาขึ้น ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงพระนิพนธ์ถึงพระปฐมเจดีย์องค์เดิม (จำลอง) (ภาพที่ ๒๐) คือ ส่วนล่างเป็นทรงระฆังโดมซึ่งถูกปรารงค์สร้างทับที่ตอนบนว่า

พระเจดีย์โบราณเช่นพระปฐมเจดีย์นี้มีอยู่ใน
ลังกาประเทศอีกองค์หนึ่งพวกเองคฤศห์ (อังกฤษ)
เห็นประหลาดจึงได้ชักรูปตีพิมพ์ไว้ องค์นั้นยอดยัง
คืออยู่เป็นแต่บันแตกไปบ้าง มีองค์เดียวเท่านั้นแปลก
กว่าพระเจดีย์ในลังกา เมื่อทูตไทยออกไปได้เข้ามา
ถวายนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าสยาม
ลวดลายเหมือนกันเห็นเข้าก็รู้จักทีเดียว

(กรมศิลปากร ๒๕๒๘ : ๘๐)

ข้อความข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่า สฎูปทรงลังกาน่าจะเป็นที่รู้จักกันในหมู่พระภิกษุของธรรมยุติกนิกายก่อนหน้าที่จะมีการส่งสมณทูตไปแล้ว เพราะเห็นได้ว่าพระสมณทูตเหล่านี้สามารถเทียบเคียงลักษณะของสฎูปทรงลังกาที่มีองค์ระฆังเป็นทรงโดมกับรูปทรงของพระปฐมเจดีย์องค์เดิมที่คงเหลือ

เพียงแต่ทรงระฆังรูปโดมเช่นกันได้ เหตุนี้พระตำริในการสร้างสถูปทรงลังกาของพระวชิรญาณมหาเถระจึงน่าจะเกิดขึ้นก่อนหน้าที่สมณทูตจะได้เดินทางไปยังลังกาและนำข้อมูลเกี่ยวกับสถูปของลังกามาเผยแพร่

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภถึงลักษณะของพระปฐมเจดีย์องค์เดิมที่ได้เสด็จไปทรงนมัสการและทอดพระเนตรตั้งแต่เมื่อครั้งเป็นพระภิกษุเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ (ค.ศ. ๑๘๓๑) และต่อมาอีกหลายครั้งว่า

ชะรอยว่าเมื่อยอดพระมหาสถูปทำลายกระจายพังยับเยินไปแล้ว ผู้สัทธาสำหรับใหม่ไม่รู้จักพระสถูปเจดีย์ของโบราณแรกตั้งพระพุทธศาสนาว่ามีบังคับให้ทำเป็นจอมเหมือนลอมข้าวแลกงข้าวเปลือก นับถือไปแต่ข้างของประดิษประคองอุตตริอุตตรอยต่าง ๆ อย่างพระปรารักษ์แลพระเจดีย์ใหม่ ๆ ชั้นหลัง ๆ ลงมา

(กรมศิลปากร อ้างแล้ว : ๖๕)

ด้วยความเก่าแก่ของลวดลายและมีรูปแบบที่ไม่เหมือนกับสถูปที่สร้างกันในยุคสมัยของพระองค์ จึงทำให้ทรงเลื่อมใสว่า พระปฐมเจดีย์เป็นสถูปเก่าแก่ที่สุดในสยาม (ปวเรศวรียาลงกรณ์ อ้างแล้ว : ๓๕๔๗) “เป็นองค์พระมหาสถูปเจดีย์ของโบราณแรกตั้งพระพุทธศาสนา เหมือนเป็นอย่างเดียวกับพระสถูปารามเจดีย์ในกรุงอนุราชบุรีในเกาะสิงหลทวีป” ได้ทรงตั้งพระราชปณิธานว่า เมื่อทรงครองราชสมบัติแล้วจะทรงบูรณะพระปฐมเจดีย์ขึ้นใหม่ให้ “พระสถูปเจดีย์เดิมจะได้คืนประดิษฐานตามรูปเดิม” (กรมศิลปากร อ้างแล้ว : ๖๔-๖๕)

การที่ทรงเชื่อว่าพระปฐมเจดีย์องค์เดิม เป็นพระเจดีย์รุ่นแรกตั้งพระพุทธศาสนาทั้งในอินเดียและลังกามีองค์ระฆังเป็นรูปโดมหรือที่ทรงเปรียบเทียบว่า “เหมือนลอมข้าวแลกงข้าวเปลือก” เป็น “รูปพระสถูปเดิมเหมือน

อย่างของแต่แรกตั้งพระพุทธรศาสนาในลังกาทวีปและที่อื่น ๆ ไม่เป็นฝีมือไทย
สามัญชั้นหลัง ๆ เลย” (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๔๗๕ : ๑๓๖) พระราช-
วินิจฉัยเช่นนี้จึงนำไปสู่ข้อสรุปที่ทรงแสดงให้เห็นว่า พระปฐมเจดีย์องค์เดิมมี
รูปลักษณะเดียวกับสถูปครั้งแรกตั้งพุทธรศาสนาที่ลังกาไปด้วย ส่วนสถูปที่
สร้างขึ้นในภายหลังรูปทรงต่าง ๆ เช่น ปรangkหรือสถูปแบบอื่น ๆ เป็นสถูป
ที่สร้างขึ้นด้วยความ “อุตตริอุตตรอยต่าง ๆ” ด้วยเหตุนี้รูปแบบของสถูปที่
ถูกต้องตามแบบอย่างของสถูปแรกสร้างเมื่อแรกตั้งพุทธรศาสนาในพระราช-
หรรษณะของพระองค์จึงได้แก่ สถูปทรง “ลอมข้าวแลกงข้าวเปลือก” (ภาพที่
๒๑) ใกล้เคียงที่สุดก็คือ สถูปทรงลังกา นั่นเอง

ในคัมภีร์มหาวงศ์ซึ่งชำระใหม่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลกได้กล่าวถึงปูชนียสถานสำคัญ ๑๖ แห่งในลังกาทวีปซึ่งรวม
ถึงสถูป “อุปาราม” ด้วย (ดู ภาพที่ ๑๕) ความสำคัญของอุปารามก็คือเป็น
สถานที่ซึ่งพระพุทธรองค์ประทับนิโรธสมาบัติเมื่อครั้งเสด็จไปโปรดพญานาค
มณีนักษิกะที่ลังกา และท้ายที่สุดได้กลายเป็นสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
ส่วนพระรากขวัญเบื้องขวาตามที่พระพุทธรองค์ทรงอธิษฐานไว้ (คัมภีร์มหาวงศ์
๒๕๓๔ : ๔๔) ตำนานศาสนาเล่มนี้น่าจะทรงอิทธิพลต่อการรับรู้เรื่องประวัติ
พระพุทธรศาสนาและปูชนียสถานในลังกาทวีปของพระวชิรญาณมหาเถระด้วย
เพราะปูชนียสถานเหล่านี้ต่างก็ได้รับการระบุว่ามีความเก่าแก่มาแต่ครั้งเมื่อ
แรกตั้งพุทธรศาสนา จึงน่าจะเป็นหลักฐานที่ทำให้ทรงเชื่อว่า สถูปทรงลังกา
เป็นรูปแบบของสถูปซึ่งมีมาแล้วแต่แรกตั้งพุทธรศาสนาในลังกาทวีป จึงทำให้
ทรงนำแบบอย่างของสถูปทรงลังกามาเป็นรูปแบบของสถูปที่สร้างขึ้นภายใต้
อิทธิพลของธรรมเนียมปฏิบัติในกาย ดังนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการบูรณะพระปฐมเจดีย์องค์ใหม่ให้เป็น
สถูปทรงลังกา (ภาพที่ ๒๒) ก็ย่อมหมายถึง การคืนรูปเดิมของสถูปรุ่นแรก
นับแต่ตั้งพุทธรศาสนาในลังกาทวีปให้แก่ พระปฐมเจดีย์

สถูปอีกองค์หนึ่งที่น่าสนใจและแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับ
สถูปทรงลังกาก็คือ พระสุทธเสลเจดีย์ที่วัดพระแก้วน้อย พระนครคีรี (เขาวัง)
จังหวัดเพชรบุรี (ดู ภาพที่ ๑๔) สร้างสำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ (ค.ศ. ๑๘๖๑)

เป็นสถาปัตยกรรมขนาดเล็กซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นราชสีหวิกรมทรงร่างแบบให้ช่างจีนไปทำที่เกาะสีชัง แล้วนำมาประกอบบนพระนครคีรี แบบร่างของสถาปัตยกรรมนี้ได้รับการระบุไว้ในร่างประกาศเทวดาวันสวดมนต์ในการบรรจุพระบรมธาตุไว้ในสถาปัตยกรรมดังกล่าวว่า “ร่างรูปพระเจดีย์สถาตามอย่างพระเจดีย์ของโบราณที่มีในลือทวีป” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๓ เลขที่ ๑๓๐)^๗

จึงเป็นที่ชัดเจนว่าสถาปัตยกรรมซึ่งสร้างขึ้นในธรรมยุติกนิกายมีต้นแบบมาจากสถาปัตยกรรมของลังกาที่พระวชิรญาณมหาเถระทรงถือว่าเป็นสถาปัตยกรรมที่มีมาแต่แรกตั้งพุทธศาสนาในลังกาทวีป จึงทรงเชื่อว่าเป็นสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบที่ถูกต้องกว่าสถาปัตยกรรมอื่น สถาปัตยกรรมซึ่งสร้างขึ้นภายใต้ธรรมยุติกนิกายจึงเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นความสำคัญของลังกาในฐานะรากของสมณวงศ์นิกายเถรวาทที่พระวชิรญาณมหาเถระทรงนำมาใช้เป็นต้นแบบของการสถาปนาธรรมยุติกนิกายให้มีแนวทางใกล้เคียงที่สุดกับสมณวงศ์ของลังกานั้นเอง

---

^๗ ใน “ร่าง” ประกาศเทวดาได้มีการแก้ไขโดยวงกลมคำว่า “ลือทวีป” ออกแล้วแทนที่ด้วย “สยามราชชนบทฝ่ายเหนือแลกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาราชธานีโบราณแลอื่น ๆ” ข้อความที่ได้รับการแก้ไขแล้วนี้จะปรากฏในอีกประกาศฉบับหนึ่งซึ่งเป็นคำประกาศที่ได้รับการแก้ไขจนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว (ดู จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๓ เลขที่ ๑๓๒) ผู้เขียนเห็นว่า การแก้ไขที่เกิดขึ้นนี้เป็นการหลีกเลี่ยงข้อครหาว่าทรงสร้างสถาปัตยกรรมดังกล่าวขึ้นได้จากสมุดไทยคำ *เรื่องพระเจดีย์ ๔* กล่าวถึงพระสมุทรเจดีย์ว่า “พระสมุทรเจดีย์องค์นี้ ผู้ดูผู้เห็นทั้งปวง อย่าว่าพระเจดีย์ลังกาก็ดี พระเจดีย์อย่างมอญก็ดี ชุ่มชามงมหายไป ที่แท้นั้นพระเจดีย์อย่างไทยโบราณดอก พระเจดีย์กลมอย่างนี้ที่กรุงศรีอยุธยาเก่าแลเมืองพระพิษณุโลกย์ เมืองโอฆบุรี เมืองศรีสัชชาโลยสวรรคโลกย แลเมืองสุโขทัยเมืองกำแพงเพชร มีดินถมไป เมืองซึ่งออกชื่อมานั้น ก็เป็นเมืองไทยโบราณไม่ใช่ฤๅ เป็นเมืองลังกาเมืองพม่าเมืองมอญเมื่อไรเล่า คนที่ไปกรุงเก่ากันดูเอาหมิ่น ๆ แต่ที่เหน่งายได้ไกล ๆ ตา พระเจดีย์วัดโปรดสัตว์ พระเจดีย์วัดสวนหลวงพระเจดีย์วัดภูเขาทองแล้วก็ถือเอาว่านั่นเป็นของไทย” (ตำนานเรื่องพระเจดีย์ เลขที่ ๒๒).

บทสรุป

ถึงแม้ว่าธรรมเนียมปฏิบัติที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาขึ้นเมื่อครั้งทรงพระผนวชในพระราชฉายาว่า พระวชิรญาณมหาเถระจะไม่ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลันโดยขาดพัฒนาการและสัมพันธ์กับแนวโน้มทางความคิดในทางศาสนาซึ่งมีตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ก็ตาม แต่ก็ไม่ได้เกิดขึ้นโดยตัดขาดจากความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างสมณวงศ์นิกายเถรวาทจากภายนอกไปด้วย หลักฐานทางประวัติศาสตร์นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ธรรมเนียมปฏิบัติที่มีต่อสมณวงศ์ของมอญและลังกา โดยเฉพาะการให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับลังกาแล้ว พระพุทธรูปและสถูปแบบธรรมเนียมปฏิบัติที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นเอกลักษณ์ของธรรมเนียมปฏิบัติที่ทรงสร้างให้มีพุทธลักษณะเช่นเดียวกับพระพุทธรูปและสถูปของลังกาด้วย สะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริของพระองค์ที่ทรงให้ความสำคัญกับลังกาในฐานะที่เป็นต้นรากของนิกายเถรวาทอันเป็นการสืบทอดจารีตทางพุทธศาสนาที่มีมาอย่างยาวนานในสังคมไทย

นอกจากนี้ พระพุทธรูปและสถูปของธรรมเนียมปฏิบัติก็ยังแสดงให้เห็นการผสมผสานกันระหว่างคตินิยมทางพุทธศาสนาเข้ากับโลกทัศน์แบบตะวันตก กล่าวคือ ในด้านหนึ่งก็เป็นการปรับปรุงพุทธลักษณะให้สอดคล้องกับพระพุทธรูปของลังกาเพื่อย้อนกลับไปหาต้นกำเนิดอันแท้จริงของสมณวงศ์แบบเถรวาทและความถูกต้องตามพระอรธกถาบาลี ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการเปิดโลกทัศน์ใหม่ให้กับกระแสของตะวันตกที่ไหลบ่าเข้ามาในช่วงระยะเวลานั้น ดังเห็นได้จากการทำจิ๋วให้มีความยับย่นสมจริงตามแบบศิลปะตะวันตก การผสมผสานกันระหว่างจารีตดั้งเดิมของพุทธศาสนาให้เข้ากับรสนิยมแบบตะวันตกจึงถือเป็นลักษณะเฉพาะของธรรมเนียมปฏิบัติที่ทรงสถาปนาขึ้น มิใช่ถูกรอบงำโดยตะวันตกทั้งในทางโลกและทางธรรมไปเสียทั้งหมด เพราะแก่นแท้ของการสถาปนาธรรมเนียมปฏิบัติของวชิรญาณมหาเถระคือ ความต้องการกลับไปสู่พระพุทธรูปและสถูปดั้งเดิมยังคงเกี่ยวข้องกับการดำเนินตามแบบอย่างของสมณวงศ์ของลังกาซึ่งทรงเชื่อมั่นว่าถึงพร้อมไปด้วยความบริสุทธิ์อย่างแท้จริง

สมณวงศ์ของลังกาที่เป็นแรงบันดาลใจให้กับธรรมยุติกนิกายแม้จะดูเหมือนเป็นสิ่งที่รับมาจากภายนอกประเทศก็ตาม แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่อยู่ในจารีตอันยาวนานของพุทธศาสนานิกายเถรวาทในสังคมไทยอย่างช้านานก่อนหน้าที่พระวชิรญาณมหาเถระจะทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายแล้ว สมณวงศ์จากลังกาไม่ได้เป็นสิ่งที่แปลกแยกจากโลกทัศน์สังคมไทยหากแต่มีบทบาทความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสมณวงศ์ของสยามประหนึ่งเป็นสมณวงศ์เดียวกันมาตลอดอย่างไม่ขาดสาย พระวชิรญาณมหาเถระเพียงแต่ทรงหยิบยกเอาจารีตของนิกายเถรวาทมาฟื้นฟูอีกครั้งในนิกายใหม่ของพระองค์ บทความชิ้นนี้จึงเป็นการมองธรรมยุติกนิกายจากภายใน โดยถอยกลับไปดูอดีต เพื่อสำรวจความสัมพันธ์กับภายนอกระหว่างสมณวงศ์นิกายเถรวาทอันเป็นการสืบสานจารีตทางพุทธศาสนาที่มีมายาวนานอีกครั้ง

บรรณานุกรม

เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๓ เลขที่ ๑๓๐.

ห้องเอกสารตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ. *เรื่องประกาศเทวดาวน สวดมนต์ในการบรรจุพระบรมธาตุในพระเจดีย์ศิลาที่พระนครคีรี.*

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๓ เลขที่ ๑๓๐.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๓ เลขที่ ๑๓๒.

ห้องเอกสารตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ. *คำประกาศเทวดาครั้งบรรจุพระบรมธาตุที่เมืองเพชรบุรี.* จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๓ เลขที่ ๑๓๒.

ตำนานเรื่องพระเจดีย์ เลขที่ ๒๒.

ห้องเอกสารตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ. *ตำนานเรื่องพระเจดีย์.* เอกสารหมู่ตำนาน มัดที่ ๒ เลขที่ ๒๒.

สำเนาสมณสาสน์ เลขที่ ๑๔๙.

ห้องเอกสารตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ. สำเนาสมณสาสน์.
จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๑๔๙.

หนังสือ

กระจำง นันทโพธิ. ๒๕๒๘. มหานิกาย-ธรรมยุต ความขัดแย้งภายในของ
คณะสงฆ์ไทยกับการสื่อสารเสพอำนาจปกครองระหว่างฝ่าย
อาณาจักรและศาสนจักร. กรุงเทพมหานคร : สันติธรรม.

กริสโวลด์, อเล็กซานเดอร์ บี. ๒๕๐๘. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุง
สยาม. แปลโดย ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. พระนคร : มปท.
(ม.จ.จงจิตรถนอม ดิศกุล ทรงพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลใน
มหามงคลสมัย พระชนมายุเสมอด้วยสมเด็จพระราชบิดา ๒๙
สิงหาคม ๒๕๐๘).

กี ฐานิสสร. ๒๕๑๘. ประวัติคณะสงฆ์ไทยกับธรรมยุติกประหาร. กรุงเทพ-
มหานคร : มณีกรวิทยา.

คณิงนิตย์ จันทบุตร. ๒๕๒๘. การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ.
๒๔๗๗-๒๔๘๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.

คัมภีร์มหาวงศ์. วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑. ๒๕๓๔. กรุงเทพ-
มหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๔.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ ๒๔๖๘. สมณสาสน์ พระเถระธรรม-
ยุติกนิกายมีไปยังลังกาทวีป. พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ.
(พิมพ์ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์
ณ พระเมรุท้องสนามหลวง).

_____ . ๒๔๗๐. ยุตตายุตตปฏิปต้อกนี กำหนดข้อปฏิบัติที่ควรและไม่
ควร. แปลโดย พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์). พระนคร :
โรงพิมพ์พระจันทร์. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตน-
ศิริเชษฐ โปรดให้พิมพ์เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐).

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๔๗๕. ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดโบราณสถาน
และโบราณวัตถุ. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
(สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่).

_____. ๒๕๑๑. มหามกุฏราชวิทยาลัยประชุมพระราชนิพนธ์ภาษา
บาลีในรัชกาลที่ ๔. ภาคที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย.

จารึกกัลยาณี. ๒๔๖๘. กรุงเทพมหานคร : หอพระสมุดวชิรญาณ. (พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ โปรดให้พิมพ์ในงานพระราช-
ทานเพลิงศพหม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๔๙๙. เรื่องวัดสมอรายอันมี
นามว่าราชาธิวาส. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
(พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระ
ศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า).

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. ๒๔๖๙. ตำนานพุทธเจดีย์สยาม.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ ๔ เมื่อปีชาล
พ.ศ. ๒๔๖๙).

_____. ๒๕๐๓. เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป.
กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร. (คณะสงฆ์พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิร-
ญาณวงศ์).

_____. ๒๕๔๖. ความทรงจำ. กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม
ฉบับพิเศษ.

ทิพากรวงศ์ฯ, เจ้าพระยา. ๒๕๒๖. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาล
ที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

- ทิพากรวงศ์ฯ, เจ้าพระยา. ๒๕๓๘. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- _____ . ๒๕๓๙. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑
ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน. ประชุมพงศาวดาร
ฉบับราษฎร์ ภาคที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์วิชาการ.
- ธรรมปรีชา, พระยา. ๒๕๓๕. ไตรโลกวิจิตรนิพนธ์. วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์
เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- น. ณ ปากน้ำ (นามแฝง). ๒๕๓๘. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย :
วัดโสมนัสวิหาร. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.
- นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และสมเด็จพระยาดำรง-
ราชานุภาพ. ๒๕๐๕-๒๕๐๖. สารานุกรมสมเด็จพระนคร :
คลังวิทยา.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ๒๕๔๓. ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์
วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรว.
- ปรมาลิขิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ๒๕๐๓. ปฐมสมโพธิ-
กถา. พระนคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. ๒๕๔๔. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์เป็นที่ระลึก
สมโภชหิรัญบัฏและฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี พระธรรม
ปัญญาบดี (ถาวร ตีสถานุกิจ ป.ธ. ๔) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน
๒๖-๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔).
- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑. ๒๕๒๑. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการชำระ
ประวัติศาสตร์และจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนัก
นายกรัฐมนตรี.
- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๖ ตอนที่ ๑ จารึกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่พบในภาค
เหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง. ๒๕๑๗. กรุงเทพ-
มหานคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์
สำนักนายกรัฐมนตรี.

- ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (ร.ศ. ๑๑๖).
 “เรื่องอภินิหารการประจักษ์.” *วชิรญาณวิเศษ*. ตอนที่ ๑๖
 กันยายน.
- ภัทรพร สิริกาญจน์. ๒๕๔๘. *อัฐบริวารและศิลปะในสมณศักดิ์ของสยาม
 นิกายและธรรมยุติกนิกาย*. โครงการพุทธศาสนากับศิลปะไทย
 ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๕๐๐ โดยได้รับทุนสนับสนุนจาก
 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (อัดสำเนา).
- รัตนปัญญาเถระ, พระ. ๒๕๔๐. *ชินกาลมาลีปกรณ์*. วรรณกรรมสมัย
 รัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ (หมวดศาสนจักร). กรุงเทพมหานคร :
 กรมศิลปากร.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. ๒๕๐๐. *เทศนา
 พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. พระนคร : มปท. (พิมพ์ในงาน
 บำเพ็ญกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ
 กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ).
- _____ . ๒๕๑๔. *ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
 พระยาวชิรญาณวโรรส พระราชหัตถเลขา - ลายพระหัตถ์*.
 พระนคร : พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์. (ธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด
 พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์
 แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่
 ๑ - ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔).
- วัดบวรนิเวศวิหาร. ๒๕๑๕. พระนคร : ศิวพร.
- ศิลปากร, กรม. ๒๕๒๘. *เรื่องพระปฐมเจดีย์*. กรุงเทพมหานคร : กรม
 ศิลปากร. (โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพ
 พระธรรมสิริชัย (ชิต ชิตวิบูลเถระ) เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์).
- สันติ เล็กสุขุม ๒๕๔๔. *ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) การเริ่มต้นและ
 การสืบเนื่องงานช่างในศาสนา*. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.

- สุภรณ์ โอเจริญ. ๒๕๔๑. *มอญในเมืองไทย*. กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. ๒๕๓๔. *ศิลปะในประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร :
อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. ๒๕๓๕. *พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง*.
แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง
กรุ๊ป. (พิมพ์ในวารสารเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ สมเด็จพระ
นางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช
๒๕๓๕).

บทความในวารสาร

- พิริยะ ไกรฤกษ์. ๒๕๔๒. "การปรับเปลี่ยนยุคสมัยของพุทธศิลป์ในประเทศไทย". *เมืองโบราณ*. ๒๕ (เมษายน-มิถุนายน) : ๑๐-๓๖.
- _____. ๒๕๔๗. "ปกิณฑกะในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เรื่อง ความเปลี่ยนแปลงทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม". *ศิลปะ-
วัฒนธรรม*. ๒๖ (พฤศจิกายน) : ๗๘-๙๗.

วิทยานิพนธ์

- ทวีศักดิ์ เผือกสม. ๒๕๔๐. *การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของ
ชนชั้นนำสยาม พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๑*. กรุงเทพมหานคร :
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นฤมล ธีรวัฒน์. ๒๕๒๕. *พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพมหานคร : วิทยานิพนธ์อักษร
ศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิมพ์รำไพ เปรมสมิทธิ์. ๒๕๒๕. ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างไทย
กับลังกาดั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจนถึงรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร :
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อัจฉรา กาญจน์มัย. ๒๕๒๓. การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔). กรุงเทพมหานคร : วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Books

The Glass Palace : Chronicle of the Kings of Burma. 1960.
Trans. Pe Maung Tin and G.H. Luce. Rangoon :
Rangoon University Press.

Thesis

Wimalaratana, Bellanwila. 1981. *A Study of the Concept of the
Mahapurisa in Buddhist Literature and Iconography.*
Thesis submitted to the University of Lancaster for
the degree of Doctor of Philosophy.

ภาพที่ ๑ พระสัมพุทธพรรณี
 ชุนอินทรพินิจ พ.ศ. ๒๓๗๓
 (ค.ศ. ๑๘๓๐) สัมฤทธิ์กะไหล่ทอง
 สูงเฉพาะองค์ ๙๖ เซนติเมตร
 พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 กรุงเทพมหานคร
 (ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์)

ภาพที่ ๒ พระพุทธปริตร (พระसान)
 ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔
 โครงไม้ไผ่หุ้มปูนน้ำมันระบายสี
 สูง ๑๙๐ เซนติเมตร
 หอศาสตราคม พระบรมมหาราชวัง
 (ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์)

ภาพที่ ๓ อุณหิส
แกะสลักบนบานประตูพระอุโบสถ
วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

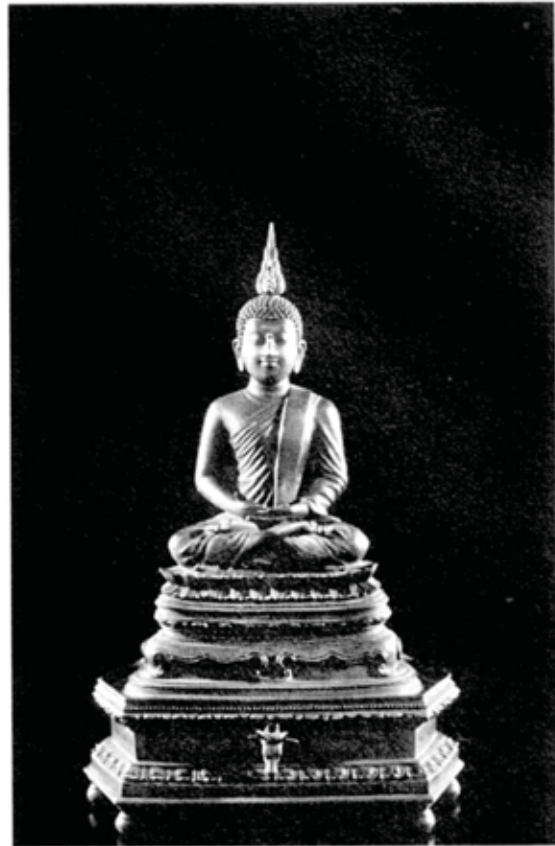
ภาพที่ ๔ พระนรินทราย
พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
ประดิษฐวรการ พ.ศ. ๒๔๐๓
(ค.ศ. ๑๘๖๐) ทองคำ สูงเฉพาะองค์
๒๐.๕ เซนติเมตร หอพระสุลาลัย-
พิมาน พระบรมมหาราชวัง
(ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์)

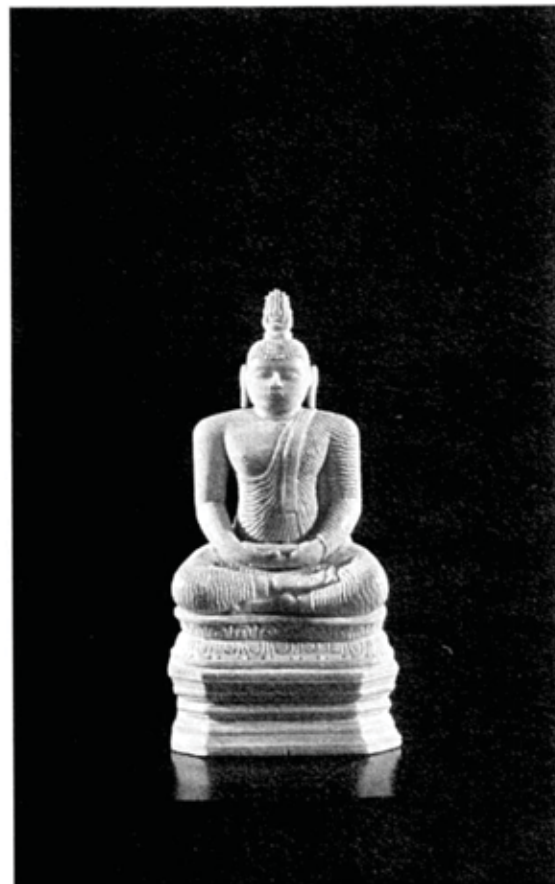
ภาพที่ ๕ พระนรินทราย (องค์เดิม)
บรรจุในพระนรินทราย (องค์ใหม่)
พบที่ดงพระศรีมหาโพธิ์ จังหวัด
ปราจีนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๙
(ค.ศ. ๑๘๕๖) ทองคำ สูง ๘.๙
เซนติเมตร หอพระสุลาลัยพิมาน
พระบรมมหาราชวัง
(ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์)

ภาพที่ ๖ พระนรินทราย
 พระวรวงค์เธอ พระองค์เจ้า
 ประดิษฐานการ
 พ.ศ. ๒๔๐๓ (ค.ศ. ๑๘๖๐)
 เงินไล้บริสุทธิ์
 สูงเฉพาะองค์ ๒๐.๕ เซนติเมตร
 หอพระสุลาลัยพิमान
 พระบรมมหาราชวัง
 (ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์)

ภาพที่ ๗ พระพุทธรูปลังกา
 ในพระนรินทรายเงิน
 ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔
 งาม้าง สูง ๑๑.๕ เซนติเมตร
 หอพระสุลาลัยพิमान
 พระบรมมหาราชวัง
 (ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์)

ภาพที่ ๘ พระบฏภาพพุทธประวัติ (บนซ้าย)
และรายละเอียดเฉพาะองค์พระพุทธเจ้า (บนขวา)
ประมาณรัชกาลที่ ๔ สีฝุ่นบนผ้า
ปิดทองเฉพาะพระพุทธเจ้า สมบัติของเอกชน

ภาพที่ ๙ จิตรกรรมภาพมหาปรินิพพาน (ล่าง)
ประมาณ พ.ศ. ๒๓๙๖-๒๔๑๑ (ค.ศ. ๑๘๕๓-๑๘๖๘)
พระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร
(ที่มา: น. ณ ปากน้ำ ๒๕๓๘ : ๖๖)

ภาพที่ ๑๐ พระพุทธรูป
ปางถวายเนตร

Alfonso Tornarelli

ประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๕๓

(ค.ศ. ๑๙๐๙-๑๙๑๐)

สัมฤทธิ์ สูง ๘๗ เซนติเมตร

พระที่นั่งอัมพรสถาน

พระราชวังดุสิต

(ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์)

ภาพที่ ๑๑ พระพุทธรูปปางสมาธิ
ปูนปั้นระบายสี ศิลปะลังกาแบบแคนดี้

ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๓

ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔

เดิมพบปูราณราชมหารวิหาร ประเทศศรีลังกา

(ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์)

ภาพที่ ๑๒ พระพุทธรูปปางสมาธิ

ประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔

สัมฤทธิ์กะไหล่ทอง

สูง ๑๑.๒ เซนติเมตร

หอพระสุลาลัยพิมาน พระบรมมหาราชวัง

(ที่มา: สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๕๖๖)

ภาพที่ ๑๓ **สถูปประธาน**
วัดบวรนิเวศวิหาร
ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔
วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ ๑๔ **พระสุทธเสลเจดีย์**
พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นราชสีหวิกรมและช่างศิลาจีน
พ.ศ. ๒๔๐๔ (ค.ศ. ๑๘๖๑) วัดพระแก้วน้อย พระนครคีรี
จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ ๑๕ **สถูป “อุปัชฌาย์”**
เมืองอนุราชปุระ ประเทศศรีลังกา

ภาพที่ ๑๖ **สถูปจำลองทรงลังกา**
พ.ศ. ๒๓๗๔ (ค.ศ. ๑๘๓๑) (?)
เงินกะไหล่ทอง
พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ ๑๗ **สถูปจำลองทรงลังกา**
จากประเทศศรีลังกา
ได้จากพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
พระบรมมหาราชวัง
สัมฤทธิ์กะไหล่ทอง
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พระนคร

ภาพที่ ๑๘ สถูปจำลองทรงลังกา
พ.ศ. ๒๓๘๗ (ค.ศ. ๑๘๔๔)
สัมฤทธิ์กะไหล่ทอง
สถูปประธานวัดบวรนิเวศวิหาร
กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ ๑๙ สถูปจำลองทรงลังกา
ประมาณรัชกาลที่ ๔
ทองแดง
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๒๐ พระปฐมเจดีย์องค์เดิม
(จำลอง)

วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร
จังหวัดนครปฐม

ภาพที่ ๒๑ จิตรกรรมภาพ สถูป
“ทรงลอมข้าวแลกง
ข้าวเปลือก”

ประมาณ พ.ศ. ๒๓๙๖-๒๔๑๑

(ค.ศ. ๑๘๕๓-๑๘๖๘)

พระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร

กรุงเทพมหานคร

(ที่มา: น. ณ ปากน้ำ ๒๕๓๘ : ๖๗)

ภาพที่ ๒๒ พระปฐมเจดีย์

วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร จังหวัดนครปฐม

(ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์)